

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

СТОЛЯРЕНКО ДАНИЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Допускається до захисту:

в.о. завідувача кафедри міжнародних
відносин і зовнішньої політики,
д.е.н., доцент

Лимар В. В.

« _____ » _____ 20 ____ р.

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВІЙНИ В РЕАЛІСТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ ТЕОРІЇ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Спеціальність 291. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Магістерська робота

Науковий керівник:

Теміров Ю.Т., доцент кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
кандидат історичних наук, доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____

(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК:

Кулявець В.Г., к.е.н., доцент

_____ (підпис)

Столяренко Д. О. Інтерпретація війни в реалістичній традиції теорії міжнародних відносин. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», ОП «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

В роботі проаналізовано війну як невід’ємну складову міжнародних відносин з погляду реалістичної традиції міжнародних відносин. В дослідженні розглядаються різні аспекти війни, включаючи природу, походження війни, вплив війни на та міжнародні відносини та можливість миру через призму політичного реалізму. Дослідження також вивчає трансформацію природи війни, її вплив на міжнародну систему та національну безпеку.

Ключові слова: політичний реалізм, війна, природа війни, трансформація.

90 с. Бібліограф.: 149 найм.

Stoliarenko D. O. Interpretation of war in the realist tradition of international relations theory. Specialty 291 «International Relations, Social Communication and Regional Studies», Educational Programme «International Communications and Mediation in Conflict Settlement Conditions». Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

This paper analyzes war as an integral component of international relations from the point of view of the realist tradition of international relations. The study examines various aspects of war, including the causes of war, strategies for waging war, and the impact of war on international relations. The study also focuses on the transformation's effect on the international system and national security.

Keywords: political realism, war, nature of war, transformation.

90 p. Bibliography: 149 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1 Стан наукової розробки проблеми.....	7
1.2 Джерельна база дослідження	10
1.3 Методологічні засади дослідження	13
РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИРОДИ ВІЙНИ	15
2.1 Природа війни в умовах модерну	15
2.2 Природа війни в умовах інформаційного суспільства.....	17
2.3 Природа війни сучасності	21
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДИ ВІЙНИ.....	27
3.1 Історико-філософські витoki реалістичної інтерпретації природи війни. 27	
3.2 Реалізм у сучасній міжнародній політиці: від теорії до практики.	37
3.3 Мир через силу: реалістичний погляд на миротворення та запобігання конфліктам.	49
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІСТИ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ	55
4.1 Баланс сил і геополітичні інтереси війни	55
4.2 Дилема безпеки і стратегічне протистояння	62
4.3 Реалполітика, національні інтереси та шляхи до миру	64
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження походження та природи війни в реалістичній інтерпретації видається актуальним через кілька обставин. По-перше, війна є одним з ключових факторів міжнародних відносин протягом всієї історії людства, сутність якого трансформується в кореляції із змінами суспільства і політики. По-друге, реалістична традиція в теорії міжнародних відносин (незалежно від нашого ставлення до неї) залишається найбільш впливовою. По-третє, саме ця традиція значною мірою визначає бачення політиків, а тому й поведінку провідних держав світу, яка набуває вигляд моделі зовнішньої політики – реалполітики. І нарешті, принципи реалполітики мають очевидний вплив на перебіг російсько-української війни, включно з кремлівським квазірізновидом реалполітики. Кейс російсько-української війни є прикладом сучасної війни, яка має серйозні наслідки для стану міжнародної системи та є відправною точкою глобальних змін. В цьому контексті, реалістичний підхід дослідження війни може допомогти зрозуміти, які фактори сприяють конфліктам та як їх можна попередити. Загалом, дослідження трансформації війни є важливим для розуміння сучасної міжнародної ситуації та розробки ефективних стратегій управління війнами та конфліктами.

Таким чином, дослідження такого явища як війна є актуальним і з теоретичної, і з практичної точки зору.

Об'єктом дослідження є війна як інструмент політики в міжнародних відносинах.

Предметом дослідження виступають особливості інтерпретації природи війни в реалістичній традиції теорії міжнародних відносин.

Метою дослідження є з'ясувати особливості інтерпретації природи війни в реалістичній традиції теорії міжнародних відносин.

Завдання дослідження:

1. Визначити стан наукової розробки проблеми, охарактеризувати джерельну базу та методологію дослідження.
2. З'ясувати причини та зміст трансформації природи війни.
3. Розкрити вплив трансформації на зовнішню політику держав і систему міжнародних відносин.
4. Визначити історико-філософські витоки реалістичної інтерпретації природи війни.
5. З'ясувати кореляцію між теоретичними та прикладними вимірами реалполітики.
6. Розкрити бачення реалістами походження та природи російсько-української війни.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від періоду модерну в Європі, коли починають формуватися концептуальні та прикладні аспекти реалполітики, виникає перша модерна система міжнародних відносин до наших днів.

Географічні рамки дослідження є глобальними. По-перше, війни в якості суспільного явища має глобальне поширення. По-друге, хоча реалізм як теорія, реалполітика як модель зовнішньої політики мають європейське походження, надалі вони перетворюються на фактор світової політики.

Наукова новизна роботи полягає у аналізі сучасних міжнародних конфліктів та спроб їх вирішення, висвітлений приклад конфлікту, його причин та наслідків, а також спроб вирішення в рамках реалістичного підходу до міжнародних відносин; аналізі впливу геополітичної ситуації та геостратегічних інтересів на виникнення конфліктів та реалістичну інтерпретацію міжнародних відносин, розглянутий приклад геополітичних конфліктів та їх зв'язок з геостратегічними інтересами відповідних країн та міжнародних партнерів.

Науково-практична значимість. Дослідження допоможе краще зрозуміти війну в сучасному світі, зокрема її роль та місце в міжнародних відносинах. Розглянуті у роботі питання, такі як форми та механізми

трансформації війни, використання технологій та нових засобів ведення війни, роль міжнародної спільноти в розв'язанні війн та інші, мають велике значення для дослідження динаміки сучасних міжнародних відносин. Розглянутий кейс російсько-української війни дозволить краще зрозуміти специфіку ведення сучасної війни, зокрема її гібридний характер, технології та методи бойових дій, включаючи використання пропаганди, дезінформації, кібератак та інших. Результати дослідження можуть бути корисні для вироблення ефективних стратегій протидії агресії та конфліктів у міжнародній спільноті. Розуміння трансформації війни та способів її ведення може допомогти країнам та міжнародним організаціям вдосконалювати свої підходи до забезпечення міжнародної безпеки та миру.

Апробація результатів дослідження. Головні положення та висновки магістерської роботи були апробовані в наступних форматах:

- Публікація тез доповіді «ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИРОДИ ВІЙНИ В ДОБУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ДОСВІД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ» на V Міжнародній науковій конференції студентів і молодих вчених «ТРАВНЕВІ СТУДІЇ 2023: ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОТИСТОЯННІ»

- Публікація тез доповіді «Вплив російської агресії проти України на осмислення війни представниками політичного реалізму» на VII Міжнародній науковій конференції «Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва»

Структура магістерської роботи. Кваліфікаційна (магістерська) робота складається зі вступу, чотирьох розділів (дванадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг роботи становить 90 сторінок, основний обсяг роботи – 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ, ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки проблеми

Війна протягом тисячоліть була стійкою моделлю взаємодії між державами та іншими політичними одиницями та всередині них. У багатьох її різновидах це, ймовірно, найбільш деструктивна форма людської поведінки. Війна вбиває людей, знищує ресурси, затримує економічний розвиток, руйнує середовище, поширює хвороби, розширює уряди, мілітаризує суспільства, змінює культуру, руйнує сім'ї та травмує людей. Підготовка до війни чи то для завоювання, чи для захисту, відволікає цінні ресурси від більш конструктивної соціальної діяльності, і це часто підриває безпеку, а не посилює її. Війна також має глибокий вплив на еволюцію світової політики та поведінку держав. Протягом багатьох років це був один із основних механізмів зміни світової системи через його вплив як на розподіл військової сили та багатства, так і на структуру світової економіки. Війна також має глибокий вплив на інституційні структури та культуру держав, вона відіграла ключову роль у народженні та смерті багатьох держав. Отже, завдання даного розділу полягає в огляді стану розробки даної проблеми в науковій літературі та визначенні основних напрямів дослідження із зосередженням на класичних працях присвячених дослідженню війни та реалістичній інтерпретації явища війни.

У цьому розділі буде проведений аналіз стану дослідження проблеми дослідження та розуміння природи війни. Розглянуті будуть наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, які висвітлюють різні аспекти даної проблеми. Відповідно до цього, будуть сформульовані основні напрямки досліджень та зроблено висновки щодо стану розробки даної проблеми в науковому середовищі.

Одним з центральних напрямків досліджень з заданої теми є дослідження природи війни. Загальний напрямок досліджень, які розглядають

війну, можна охарактеризувати як мультидисциплінарний. Дослідники з різних галузей знань - політичної науки, міжнародних відносин та інших - аналізують різні аспекти війни, її походження та природи. Зміст досліджень включає в себе осмислення різних аспектів причини виникнення війн, форми їх ведення та інші. Також вивчаються механізми впливу війни на світовий порядок, її місце в парадигмі політичного реалізму та спроби осмислення сучасної форми війни на прикладі російсько-українського конфлікту .

Вивчення сучасних воєнних конфліктів дозволяє визначити тенденції в стратегічних планах та військовій доктрині. Новаторські методи ведення війни визначають необхідність адаптації та еволюції стратегічних концепцій.

У вітчизняному науковому дискурсі дослідження війни представлені монографіями та збірниками статей українських науковців. Різні аспекти війни як форми людських відносин досліджують такі автори як В. Горбулін [6, 7], М. Сунгуровський [24], С. Глебов [62, 63], О. Дзьобань [52]. Однак серед українських дослідників домінує прикладний підхід, їхні роботи мають більшою мірою прикладне спрямування. До того ж ці роботи, як правило, дуже важко класифікувати стосовно належності до тих чи інших традицій в теорії міжнародних відносин, хоча термінологічно відчувається вплив саме реалізму.

Дослідження політичного реалізму неможливе без звернення до його витоків, а саме до праць Фукидіда [27], Нікколо Макіавеллі [91], Томаса Гоббса [68], Карла Клаузевіца [9]. Насамперед вони зробили вагомий внесок у формулювання проблеми, а також становлення історико-філософського підґрунтя, визначення концептуальних рамок її дослідження.

Серед зарубіжних дослідників даного питання виділяються М. Кревельд [10], М. Калдор [75], Дж. Лівай [85, 86], П. Мелло [105], А. Мюллер [107], Дж. Васкес [143], Б. Хофман [69], Л. Фрідман [59], Х. Хофмайстер [29]. У цих дослідженнях висвітлюються історичні етапи воєн, аналізуються причини, приводи та природа воєн, розглядаються учасники, тактики та стратегії конфліктів. Дослідження цієї групи можуть належати до різних теоретичних

підходів, але ми об'єднали їх в одну групу через комплексний характер досліджень.

Наукові роботи, спрямовані на дослідження явища війни через погляд політичного реалізму є важливим елементом сучасної наукової дискусії про пошук теорії, що здатна осмислити та пояснити сучасні війни. Серед зарубіжних дослідників даний аспект war studies через призму політичного реалізму досліджували Е. Карр [44], Г. Моргентау [106], Р. Арон [34] Дж. Міршаймер [103, 104], К. Волтц [144], З. Бжезінський [113], Р. Каплан [77, 78], Г. Роуз [121], К. Скіннер [126].

Класичні представники різних течій політичного реалізму надавали значну увагу феномену війни. Так, представники класичного реалізму, такі як Едвард Карр, Ганс Моргентау та Реймон Арон, розглядали війну як результат анархії в міжнародному системі. Збігнев Бжезінський та Генрі Кіссінджер, вважали війну інструментом реалізації національних інтересів. Представники неореалізму, такі як Кеннет Волтц та Джон Міршаймер, наголошували, що війна є результатом прагнення до безпеки та могутності держав.

Обставини російсько-української війни, яка визнається важливим (якщо не ключовим) фактором трансформації міжнародних відносин після закінчення холодної війни, а також переосмислення природи сучасної війни, визначають необхідність окремої характеристики стану вивчення цього явища.

Вітчизняні автори звертають увагу на типологію, побудовану за такими основними характеристиками, як способи ведення бойових дій, хронологія подій, гібридна форма інвазії (різноманітні технології), ніж причини війни. За останні роки у світі значно збільшився інтерес до теми гібридних воєн, а після початку російсько-української війни цей процес набув особливої інтенсивності. Серед них можна виділити В. Головченко [4], В. Горбуліна [6, 7], М. Белєскова [1], В. Смолія [23], Є. Магди [93] та ін.

Проте за межами України існує доволі поверхове розуміння глибинних витоків того, що західні експерти (тепер вже в залежності від політичних симпатій, а не теоретичних вподобань) схильна називати «конфліктом на сході

України» або «російською агресією проти України». Зарубіжні автори переважно зосереджуються на геополітичних аспектах війни, її впливах на міжнародне становище та стан справ конкретних країн, прогнозах на майбутній світопорядок, розподіл сил тощо. Серед них відзначаються Дж. Міршаймер [104], Р. Саква [122, 123], Д. Матерняк [98], Дж. Манкоф [94, 95].

Таким чином, можна констатувати наявність суттєвого інтересу до проблематики війни, який значною мірою був актуалізований російсько-українською війною. Цей інтерес виявляють представники різних теоретичних традицій, але маємо явне домінування представників саме реалістичного підходу. Не в останню чергу така ситуація обумовлена тим, що реалісти здатні на основі власного теоретизування запропонувати прикладні моделі політики. Що стосується українських дослідників, то їхні студії мають достатньо слабку концептуальну складову, є переважно прикладними.

1.2 Джерельна база дослідження

Під час написання магістерської роботи автором було використано різноманітний спектр джерел, які є у відкритому доступі. Умовно джерела можна об'єднати за видовою ознакою:

- роботи авторитетних представників різних підходів в межах реалістичної теорії міжнародних відносин;
- матеріали пов'язані із міжнародними організаціями;
- документи органів влади окремих держав;
- виступи та промови державних і політичних діячів;
- статистичні та соціологічні джерела.

Специфіка предмету нашого дослідження обумовлює ситуацію, коли праці провідних науковців-реалістів виступають водночас і одним з ключових джерел. Хоча завдання «розділити» роботи реалістів між джерелами і літературою є вкрай складним, ми будемо виходити з того, що концептуальні аспекти варто враховувати як групу джерел, а прикладні – як наукову літературу.

Матеріали з другої групи джерел, пов'язані із міжнародними організаціями, можуть бути цінним ресурсом для дослідження міжнародних відносин. Оскільки багато країн є членами різних міжнародних організацій, таких як ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ, то їхні позиції та рішення щодо конфліктів можуть відображати спільні тенденції та підходи до розв'язання міжнародних конфліктів. Матеріали міжнародних організацій можуть містити офіційні заяви, звіти, резолюції, документи проєктів та іншу інформацію, яка може бути корисною для аналізу міжнародної політики. Оскільки ці організації є важливими джерелами правової інформації, матеріали, що вони публікують, можуть допомогти автору визначити нормативно-правові рамки, які регулюють ставлення до військових конфліктів. Ці документи можуть містити оцінки, рекомендації та іншу інформацію, що може бути корисною для розуміння політичного, економічного, інформаційного або гуманітарного контексту конфлікту. Вони також дають можливість оцінити роль міжнародного права та міжнародних стандартів в умовах війни. Такі джерела можуть містити звіти, резолюції та заяви міжнародних організацій, які розглядають питання з міжнародної правової та етичної перспективи. Для прикладу, розглядаються матеріали деяких міжнародних інституцій [140, 141, 47].

Третя група джерел є важливою для дослідження теми, оскільки вона відображає національні інтереси та позиції держав відносно війни як такої та окремих військових конфліктів. Національні доктрини, програми розвитку, стратегії безпеки та зовнішньої політики, інші документи, можуть бути корисним джерелом для аналізу політики країн. Ці документи містять офіційні позиції та підходи держави до різних питань, у тому числі до конфліктів та війн. Вони також містять інформацію про плани та завдання, які держава ставить перед собою в питаннях безпеки та оборони. Часто ці документи містять стратегічні оцінки ситуації в різних регіонах світу та аналіз можливих загроз, що можуть виникнути. Автор магістерської роботи використовує ці документи для того, щоб визначити, які підходи та стратегії держав

використовуються у вирішенні конфліктів та війн. В рамках дослідження, серед іншого, залучаються документи органів влади України [12], РФ [25, 26], США [2].

Четверта група джерел, а саме виступи та промови державних і політичних діячів, є важливою для розуміння позиції різних сторін конфлікту, включаючи дипломатичні зусилля для врегулювання конфлікту. Цей вид джерел видається досить цінним для магістерської роботи, оскільки він дає змогу вивчити погляди державних і громадських діячів на проблеми, пов'язані з війною. Ці матеріали можуть містити політичні та соціальні оцінки подій, аналіз дій керівників держав та висвітлення різних точок зору на дану проблему. Під час дослідження були проаналізовані виступи лідерів держав, що мають відношення до російсько-української війни та європейської безпеки, зокрема РФ [15] ФРН [17], Великої Британії [18], Франції [21], США [20, 22].

До п'ятої групи відносяться статистичні джерела та матеріали соціологічних досліджень, які створюють можливість зрозуміти вплив війни на населення, його соціальні та економічні наслідки. Ці дані можуть бути корисні для аналізу дійсної ситуації на місцях, а також для прогнозування майбутнього розвитку подій. Серед статистичних джерел можуть бути дані про кількість загиблих, поранених, біженців, евакуйованих, руйнування будівель і майна тощо. Статистичні джерела зазвичай забезпечують об'єктивну інформацію, що дозволяє аналізувати реальний стан справ у зоні конфлікту. Соціологічні джерела можуть містити дослідження громадської думки, опитування населення про своє ставлення до війни, її наслідків та причин. Такі дослідження надають можливість оцінити підтримку населення конфлікту, його перспективи та інші аспекти [14, 130, 131].

Загалом, використання різних видів джерел дозволяє автору отримати широку та різноманітну інформацію про війну, зокрема про її теоретичне тлумачення та практичну реалізацію. Кожен з видів джерел має свої переваги та недоліки, і їх використання потребує аналізу та критичної оцінки з метою забезпечення найвищої якості дослідження.

1.3 Методологічні засади дослідження

Об'єкт та предмет дослідження обумовили використання низки загальнонаукових та спеціальних підходів та методів дослідження.

В основу дослідження закладено системний, діалектичний та індуктивний підхід, завдяки яким став можливим повноцінний розгляд проблеми. Системний підхід дозволив розглянути війну як складну систему, що складається з різних елементів та взаємодій. В контексті системного підходу досліджуваної проблеми було виявлено різні аспекти війни, такі як військові, економічні, соціальні та політичні фактори, та проаналізовано їх взаємодію. До того ж, такий підхід відповідає відомому визначенню війни Карлом Клаузевицом в якості продовження політики іншими методами.

Діалектичний підхід створює основу для розгляду війни як інструменту зміни балансу сил в конфліктах та їх загальної динаміки. Його застосування є необхідним для розкриття передумов і сутності історичної трансформації природі війни. Індуктивний підхід дозволяє на основі вивчення окремих кейсів збройних конфліктів (передусім російсько-української війни) визначити та порівняти ключові тенденції їхньої еволюції.

Структурно-функціональний підхід дозволяє виділити в системі міжнародних відносин структурні елементи (суб'єкти та об'єкти) і визначити їхню роль (функції) у системі та зв'язки між ними. При цьому структура характеризує систему статично, а функції – динамічно. Структуризація дозволяє виділити та описати її складові: суб'єкти, підсистеми, зв'язки, функції. Використання структурно-функціонального підходу здається потрібним, якщо мати на увазі передусім тривалу дискусію стосовно співвідношення структури і суб'єкту в міжнародній системі, а також те, що представники класичного і неокласичного реалізму, з одного боку, і неореалізму (структурного реалізму) з іншого, перебувають в цій дискусії на суттєво теоретичних різних позиціях.

В межах зазначених підходів на теоретичному рівні були застосовані певні принципи (насамперед системності, наукової об'єктивності, міждисциплінарності) та методи дослідження. Метод узагальнення, який є комплексом послідовних дій по зведенню конкретних одиничних фактів в єдине ціле з метою виявлення типових рис і закономірностей, притаманних досліджуваному предмету, сприяє визначенню універсальних характеристик війни. Метод узагальнення в межах синтетичного методу уможливив вивчення загальних ознак та закономірностей динаміки збройних конфліктів. Він також дозволяє корелювати сутність війни із суспільною природою суб'єктів світової політики.

Разом з тим, метод порівняння дозволяє встановити подібність або відмінність різних війн за певними ознаками. Порівняльно-історичний метод був застосований задля виявлення та співставлення різних етапів трансформації сутності війни, визначення змін, що відбувалися, визначення тенденції розвитку.

Метод кейс-стаді дозволить досліджувати конкретні ситуації війн та конфліктів у міжнародних відносинах. Цей метод уможливлює визначення особливостей та специфіки кожної ситуації, а також проаналізувати причини та наслідки цих конфліктів. Крім того, цей метод дозволяє розробити рекомендації для управління війнами та конфліктами в майбутньому.

Таким чином, дослідження трансформації війни в її реалістичній інтерпретації передбачає використання низки наукових теоретичних та практичних методів, що базуються на відповідних принципах та підходах. Описана методологія дозволяє якісно та широко розглянути різні аспекти проблеми та структурувати результати дослідження, досягнути поставленої мети та завдань кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 2

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРИРОДИ ВІЙНИ

2.1 Природа війни в добу модерну

В історії людства майже всі спроби створення великих держав та імперій зв'язані з експансією, завоюванням, втручанням, окупацією чужих територій. Багато в чому сама історія людства виявляється як безперервний потік війн племен, народів, націй, імперій один з одним. Таким чином, доцільність філософського осмислення війни визначається можливістю її запобігання за умови чіткого розуміння природи феномену війни. Вперше такий підхід до розуміння війни запропонував німецький військовий теоретик Карл фон Клаузевіц у своїй знаменитій праці "Про війну", першій в європейській інтелектуальній традиції. Клаузевіц запропонував концепцію, яка також контрастувала з історичним описовим підходом, що зосереджувався на фіксації певних аспектів військової історії, та "позитивною доктриною" війни, яка включала інструкції та приписи щодо практичного ведення бойових дій. Ключовими для розуміння концепції Клаузевіца є два його визначення поняття "війна": (1) "акт насилля, спрямований на примушення ворога до виконання власної волі" [9, с. 20]; (2) "не лише політичний акт, але й практичний засіб політики, продовження політичних відносин та їх реалізації" [9, с. 39]. Слід зазначити, що ці визначення відповідають його центральній ідеї розрізнення двох "типів" війни, або двох рівнів розуміння цього явища. Він говорить про "абсолютну" (або "ідеальну") війну та "реальну" війну, які відповідають розумінню війни як ідеї та практики відповідно. Клаузевіц звертає увагу на "дуальність способу війни", яка полягає в тому, що "війна в реальності часто дуже відрізняється від її першого абстрактного уявлення" [9, с. 44].

Пруський генерал концептуалізував «ідеальну» війну, яка передбачала «максимальне використання сили та застосування повноважень». Цей гіпотетичний ідеальний тип війни не мав би обмежень щодо рівнів насильства та мав би на меті повністю знищити ворога [28, с. 263]. Клаузевіц чітко

пояснив, що це суто теоретична концепція, і продовжив роз'яснення того, що війна буде насправді. Справжня війна «ніколи не є ізольованим актом», який виникає випадково. Натомість це викликано кульмінацією попередньої напруженості між державами [13, с. 88]. Справжня війна складається з послідовних актів насильства — просто неправдоподібно, що держава зможе зосередити всі наявні ресурси в одному ударі. Справжня війна не завжди ведеться, доки не виграє одна зі сторін, натомість військові дії обмежуються лише досягненням цілей політичних лідерів. З його висловлювань про реальну війну ми бачимо елементи ясного мислення та логіки з боку лідерів держав. Найважливіше те, що Клаузевіц стверджує, порівнюючи ці два, полягає в тому, що війна насправді є раціональним актом.

Описуючи перший елемент як «споконвічне насильство», Клаузевіц мав на увазі не фізичний акт насильства, а радше насильницькі емоції, які існують у людській свідомості. Він мав на меті підкреслити вплив людських емоцій на війну [39, с. 67]. Беручи до уваги весь спектр людських емоцій, таких як страх, ненависть, тривога, ревності чи радість, ми розуміємо, що цей елемент не використовує логіку чи раціональне мислення, і тому його зазвичай називають Ірраціональною Силою, що діє на трійцю.

Другий елемент «шанс і ймовірність» спрямований на опис реальних умов. Командир може ввести в бій ідеальний план, але на дії на землі незмінно впливатимуть непередбачені перешкоди на самому полі бою [9, с. 40]. Цей елемент підкреслює фактори, які знаходяться поза контролем людини, і тому розглядається як Нераціональна Сила.

Третій елемент описує, як війна підпорядкована політиці, а тому є наслідком розуму та раціонального мислення [9, с. 50]. Хоча на перший погляд здається, що цей елемент просто повторює, що війна є інструментом політики, Клаузевіц встановив глибше розуміння того, що політика була сформульована лідерами на основі їхньої інтерпретації національних інтересів. Таким чином, це була антитеза першого елемента, зосередженого на аспекті людських

міркувань і логіки війни. Вчені також ідентифікують цей елемент як Раціональну силу в трійці Клаузевіца.

Щоб допомогти читачеві зрозуміти цю триєдність, Клаузевіц пов'язав три елементи із суспільством, армією та урядом відповідно. Ці три ланки згодом були інтерпретовані деякими як елементи, що утворили вторинну трійцю. Важливим висновком є те, що Клаузевіц використовував ці терміни лише як приклади для ілюстрації, і ніколи у своїх працях він не стверджував, що люди, військові та уряд разом фактично утворили триєдність. Підсумовуючи, теорія Клаузевіца зводить природу війни до наступних двох пунктів: війна завжди є раціональним актом, керованим політикою; і усі елементи триєдності завжди існують у кожному збройному конфлікті.

2.2 Природа війни в умовах інформаційного суспільства

У 20-21 століттях теза К. фон Клаузевіца про те, що війна є продовженням політики іншими засобами, неодноразово відкидалася дослідниками різних наукових дисциплін. Соціальні філософи, соціологи, політологи та військові теоретики, наприклад, З. Бжезинський, С. Хантінгтон, Е. Тоффлер, М. Ван Кревельд, Х. Хоффмайстер, підкреслюють, що можливість глобальної ядерної війни внаслідок політичного конфлікту практично зникла в результаті розпаду біполярної системи. Однак війна як соціально-політичне явище не зникла, а лише перетворилася на низку локальних війн, так званих "конфліктів низької інтенсивності", "мережевих війн", терористичних, партизанських або "маломасштабних війн", і хоча існують значні відмінності в юридичному визначенні цих війн, з точки зору форм ведення бойових дій вони багато в чому збігаються. Наприклад, американські дослідники Джон Арквілл і Девід Ронфельдт розробили концепцію мережевої війни в контексті розуміння наслідків інформаційної революції. Зокрема, у своїй книзі "Мережі та мережеві війни: майбутнє терору, злочинності та війни" вони зазначають: "Ми ввели термін "мережева війна" насамперед тому, що він узгоджується з переконанням, що інформаційна революція сприяє мережевим формам

організації, доктрини і стратегії. Завдяки мережевій війні велика кількість розрізнених підгруп може діяти разом, навіть на великій відстані одна від одної, використовуючи новітні комунікаційні технології. Маються на увазі такі різноманітні суб'єкти, як міжнародний тероризм і злочинність, а також групи учасників радикальних соціальних рухів" [29, с. 14]. Іншими словами, віртуальний світ кіберпростору та його можливості все частіше використовуються у злочинних і терористичних цілях. Як наслідок, втрачаються традиційні ознаки війни, які в класичній концепції Клаузевіца трактувалися в дусі збройного конфлікту між державами.

Крім того, військовий мислитель Мартін Ван Кревельд звернув увагу на те, що важливим фактором стала трансформація війни, яка призвела до виникнення так званих "конфліктів низької інтенсивності" або "війн четвертого покоління". У своїй праці "Трансформація війни" він "намагається запропонувати нове розуміння війни, яке більше відповідає фактам, які ми спостерігаємо зараз. На думку ван Кревельда, ми є свідками "сутінків традиційної війни", коли "традиційні форми збройних конфліктів зникають", а на зміну їм приходить "щось абсолютно нове", переважно міжетнічні та міжрелігійні війни. Тому він поставив перед собою завдання "описати новий комплекс поглядів на теорію війни, відмінний від поглядів Клаузевіца" [10, с. 15-16]. Більше того, вся його робота побудована на принципі постійного протиставлення ідей, представлених у "Теорії війни". Ван Кревельд справедливо зазначає, що "теорія Клаузевіца повинна розглядатися нерозривно з історичним контекстом, в якому вона була створена", тобто "періодом пізнього європейського Просвітництва" [10, с. 67, 106]. Виходячи з цього, так звана "доктрина триєдності війни" (тобто "війна ведеться урядом, за рахунок народу, або для народу, за допомогою армії" [10, с. 88]), яка передбачає триєдність "уряд - армія - народ" як головних складових війни, є "нецивілізованою" до XVII століття. Він робить висновок, що вона не може бути використана для пояснення війни або війни 20-го століття. " Війна, заснована на концепції держави і розрізненні між урядом, армією і народом,

була невідома більшості суспільств протягом всієї історії" [10, с. 98]. Більше того, після Другої світової війни відродилися "нетринітарні конфлікти низької інтенсивності", особливо в країнах, що розвиваються, тобто в тих, де проживає близько 80 відсотків населення світу. Таким чином, основний аргумент критики ван Кревельда концепції війни Клаузевіца полягає в тому, що війна не завжди ведеться державою. Війни вели і будуть вести не лише держави, але й різні недержавні організації, такі як кримінальні банди, терористичні угруповання та релігійні екстремісти. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі важко побачити різницю між, наприклад, локальною війною і контртерористичною операцією.

Водночас, структура "держава – армія – народ" не втрачає свого значення. Наприклад, чеченські терористи мали конкретну політичну мету - перетворити Чечню на незалежну державу, що їм значною мірою вдалося, хоча й на короткий час. Таку ж мету переслідують "Тигри Таміл-Іламу", ХАМАС, ІРА, баскські та квебекські "сепаратисти", курди та інші. Крім того, терористичні організації побудовані за суворою військовою структурою і навіть мають військові назви: "Ірландська республіканська армія", "Народний фронт визволення Палестини", "Червоні бригади" тощо. Більше того, населення є постійною резервною силою, яка поповнює ряди різних терористичних організацій. А держава і уряд розглядаються як політичні цілі майже для всіх терористичних угруповань. Як форма війни, диверсії і тероризм часто здійснюються всіма регулярними військовими розвідувальними, диверсійними і контртерористичними спецпідрозділами, але закон не тільки захищає їх від відповідальності, але й робить героями як борців зі злочинністю і терором.

Другий аргумент, який висуває Ван Кревельд, – це заперечення можливості необмеженого застосування сили під час ведення війни. Однак, на нашу думку, він не проводить достатньо чіткої межі між поняттями ідеальної та реальної війни, введеними Клаузевіцем. Про це свідчить, зокрема, наступний уривок з його праць: "Клаузевіц прямо і відкрито підкреслював

небезпеку внесення елемента "обмеження" в "принципи" війни. Клаузевіц вважав, що військова сила притаманна самій природі і не підпорядковується жодним правилам, окрім тих, що відповідають політичним цілям, заради яких вона використовується. Його дратувало "філантропічне" уявлення про те, що війна може (і повинна) вестися з обмеженим і мінімальним насильством" [10, с. 107]. Таким чином, Ван Кревельд вказує на брак розуміння того, чому теорія війни Клаузевіца була такою популярною серед його сучасників і багатьох його послідовників. Він також звинувачує Клаузевіца в тому, що той "одним нешанобливим словом відкинув весь величезний масив міжнародного права і звичаїв". "Але війна без права не тільки жахлива, вона неможлива" [10, с. 109].

Війни між державами у 20 та 21 століттях суттєво відрізняються від усіх попередніх воєн за своєю формою, масштабами та технічними засобами, набуваючи форми так званої "тотальної війни". Однак класичний тип війни, заснований на формулюванні фон Клаузевіца (одна національна держава проти іншої національної держави), не відійшов в історичне небуття.

Кілька мислителів, таких як Флемінг, Говард, Джервіс, Калівас і Хойпель, заперечували думку про те, що війна змінилася. Зокрема, стверджувалося, що особливості збройного конфлікту, що розвиваються, самі по собі не є новинкою, і що будь-які складні надзвичайні ситуації, як малі війни, війни низької інтенсивності чи війни третього виду матеріалізувалися, не означають фундаментальних змін [55, с. 38]. Правда, давня природа війни не була предметом змін; вона залишається, як це зазначав Карл фон Клаузевіц у своїй праці «Про війну», політичним актом, здійсненим шляхом застосування сили, щоб примусити ворога. Однак безперервність по суті не виключає зміни форми.

По-перше, відбувся важливий розрив у війні, спричинений безпрецедентними технологічними інноваціями, а саме масштабами інформаційної революції та, зокрема, ущільненням і посиленням взаємозв'язків. Збіг глобалізації з перевпорядкуванням міжнародних справ у цьому ключі відкрив величезні нові можливості для швидшого та ширшого

типу збройної «примусової сили», типу насильства, яке колись проектувалося у все менш передбачуваних формах [66, с. 350]. Це різко контрастувало з класичними зіткненнями «армія на армію» тут і зараз.

По-друге, спостерігається постійний відхід від центральної ролі держави у війні. У збройних конфліктах протягом тривалого часу брали участь численні суб'єкти, але в сучасну епоху в них переважно домінували – відповідно до класичного визначення Макса Вебера 1918 року – окремі державні утворення, які користуються монополією на законне насильство, а їхні солдати мають дозвіл на вбивство [73, с. 680].

Нарешті, окрім поведінкових аспектів, нові війни самі по собі є доказом того, що наш академічний погляд на війну вже давно був науково неповним і культурно спотвореним. Думати про війну в рамках безперервного, незмінного процесу означає, по суті, наполягати на домінуванні єдиної, класичної, орієнтованої на великі держави державоцентричної традиції, несприйнятливої до впливу інших [76, с. 112].

«Новизна» війн 20 століття полягає не в нерегулярності, а в масштабах війн. Після появи ядерної зброї стало немислимим підтримувати війну між великими державами як повторювану практику. Першою ознакою адаптації стало те, що конфлікт перемістився з Європи на периферію, що проілюстровано появою проксі-війн [71, с. 7]. Через неможливість ведення звичайних воєн за участю ядерних держав, проксі-війни прийняли нерегулярну практику. На додаток до руйнування життів, суспільств і економіки країн, що розвиваються, перенесення полів битв з Півночі на Південь посилює інтервенціоністський наратив білого рятівництва та призвело до появи інших форм конфліктів

2.3 Природа війни сучасності

Наприкінці ХХ століття фактори несилових форм війни, які раніше відігравали другорядну роль, вийшли на перший план в спектрі методів, використовуваних в сучасних Збройних і неозброєних конфліктах. Управління

ними перемістилося з поля бою в глибокий інформаційний простір. У цьому просторі формується ряд соціальних мереж, які не перебувають під контролем держави [31]. Це дозволило повною мірою відстежувати суспільні настрої, впливати на них і маніпулювати ними в режимі реального часу. Відмінною особливістю цього є те, що воно взято під зовнішній контроль, на відміну від попередніх методів впливу. Мотиви учасників громадського процесу, а також керівників держав і міжнародних організацій змушують приймати поспішні недалекоглядні заходи. Бойові операції, які передбачають напад численних військ і окупацію території противника, залишаються у формі збройної боротьби, але вони втрачають актуальність. В сучасних умовах рішення поставленого завдання може бути досягнуто в різних необов'язкових формах, характерних для сучасної політики великих держав [52, с. 24].

Наприкінці ХХ століття розвиток Збройних сил технологічно розвинених країн наблизився до певного поворотного моменту. Незважаючи на найсучасніше озброєння, військово-морські, авіаційні та сухопутні війська на полі бою стали відчувати значні труднощі при проведенні спільних операцій. Чіткою відповіддю на виникнення цієї проблеми стала поява концепції мережецентричної війни [30].

Стверджуючи, що сучасні прояви війни є «новими», теза про нові війни стала залежати від емпіричного порівняння з війнами сучасної державної системи. Це не обов'язково проблематично, оскільки «війна є зрозумілою лише у зв'язку з тими речами, які, як вважають, відбувалися в минулому» [39, с. 24]. Однак це твердження призвело до інтелектуальних дискусій щодо того, як надати аналітичного сенсу сучасним війнам за нібито нових умов [108, с. 63]. Згодом багато вчених дійшли висновку, що вестфальсько-клаузевіцька концептуалізація втратила аналітичну корисність для розуміння сучасних практик війни [39, с. 9]. Проте ми спостерігаємо не лише «відродження» клаузевіцької концептуалізації війни [59, с. 92], а й різні спроби переосмислити війну та зробити сучасні війни аналітично корисними.

Так само, як це було з емпіричними проявами війни, спроби нової концептуалізації були й досі формулюються в поєднанні із клаузевіцькою системою [59, с. 97]. У своїй статті Мері Келдор явно використовує термінологію Клаузевіца, намагаючись визначити новинки сьогодення. Вона навіть використовує його вибір слів, щоб стверджувати, що нові війни є продовженням політики іншими засобами, а не політикою [75, с. 228]. Важливо, що ця близькість до Клаузевіца проявляється також у дотриманні різниці між природою війни та її формами. Вона стверджує, що сьогоденні війни мають «іншу природу» порівняно з війнами часів Клаузевіца. Отже, природа війни, до якої тяжіють усі війни, нібито змінилася: «Внутрішньою тенденцією таких конфліктів є не перемога чи поразка, а постійна безрезультатна війна, яка поширюється за межі кордонів» [75, с. 225].

Цей приклад показує, як, незважаючи на виражену потребу вийти за межі клаузевіцької концептуалізації війни, діалектика між природою війни та мінливими проявами війни залишається частиною спроб реконцептуалізації війни. Стверджуючи, що природа війни сьогодні змінилася, була відкинута ідея вічної природи війни, але віра в те, що природу війни можна ідентифікувати, і відповідно, контролювати, залишилася.

Важливою характеристикою «нових війн» є прогресуюча ерозія монополії держави на застосування сили. На хвилі цього процесу традиційні відмінності між учасниками бойових дій і цивільними стають все більш розмитими [56, с. 257]. Стверджується, що «сучасні війни» вислизують від цих традиційних концепцій, закладених ще Клаузевіцем: наразі рідко буває оголошення війни, комбатантів навряд чи можна відрізнити від цивільних і рідко існує ідентифікована лінія фронту в бою [69, с. 100]. Ці спостереження пов'язані з ослабленням державних структур і появою недержавних акторів. Недержавні суб'єкти зазвичай називають революційними, повстанськими або сепаратистськими рухами, які кидають виклик владі держави. Але недержавні суб'єкти також походять з позицій, де їхнім початковим завданням було підтримувати існуючий порядок. Про це свідчать численні парамілітарні

угруповання під час війни в Боснії та Герцеговині, багато з яких брали участь у військовій економіці та почали розвивати зацікавленість у продовженні насильства [80, с. 151]. Обидва типи недержавних акторів, ті, що кидають виклик владі, і ті, що були частиною встановленої системи та розвинули окремі інтереси, тісно пов'язані з ослабленням державних структур. Для політичного теоретика Герфріда Мюнклера явище демілітаризації є центральним для «нових війн»: регулярні війська замінюються ренегатськими підрозділами, а «солдати» стають «воїнами», які не регулюються жодним кодексом поведінки під час війни [108, с. 36].

«Сучасні війни» характеризуються асиметрією. Це включає в себе сукупність акторів, військових можливостей, методів ведення війни та політики війни [108, с. 56]. Важливою характеристикою «сучасних війн» є їхній спосіб ведення: вони асиметричні за своєю природою. Для опису цього явища використовується безліч різних термінів: громадянські, малі, партизанські та війни третього роду – лише деякі з атрибутів, що застосовуються до нетрадиційних воєн [86, с. 27-30]. Більшість із цих термінів висвітлюють один аспект війни — найчастіше учасників або методи ведення війни, — але деякі також мають політичні конотації, як у революційній війні, вказуючи на політично вмотивований і, отже, дещо більш «легітимний» тип війни, тоді як жорстока війна, з іншого боку, передає поняття «нецивілізованої» або первісної війни. Дослідження асиметричних конфліктів мають давню традицію в дослідженнях безпеки. Проте більшість авторів зосереджуються вузько на тактичних елементах ведення війни. Однак, Мюнклер розвиває концепцію асиметрії більш комплексно, спираючись на політичну теорію та історію війни [108, с. 80]. Асиметрія є неупередженим загальним терміном, який охоплює низку аспектів і визначається по відношенню до симетрії як протилежних кінців континууму. Критерії асиметрії наводяться, коли є якісна різниця між одиницями спостереження, наприклад, щодо озброєння, навчання або методів вербування [108, с. 161–162]. Асиметричні групи акторів можуть базуватися на типі, що стосується

державних чи недержавних суб'єктів, а також на основі можливостей. Мюнклер описує три типи асиметричних війн у своєму трактаті про «нові війни»: війни за ресурси, війни за регулювання та війни на виснаження [108, с. 144–150]. Вистояти стає важливіше, ніж перемогти у військових сутичках, оскільки успіх приходить через психологічне виснаження ворога. «Сучасні війни» рухаються ексклюзивними концепціями ідентичності, які інструменталізуються з метою захоплення політичної влади. Цю «політику ідентичності» слід розуміти в контексті ерозії державних структур і незахищеності глобалізації.

Загалом, технологічний, організаційний та культурний елементи війни ніколи не перебували в цілковитій гармонії — це неможливо ні в теоретичному, ні в практичному сенсі. Тут радше йдеться про суперечність та динамічну рівновагу. Так, надпотужна ядерна зброя корелює зі взаємним стримуванням глобальних наддержавних блоків. Подібно, теперішня («постбіполярна») мініатюризація технологій (в тому числі, військових) корелює з акторною плюралізацією та фрагментацією конфліктів. На тлі цих подій виокремлюються три основні бачення характеру спів-відношення між війною і політикою — політика контролює і визначає війну (реалістсько-клаузевіцівське бачення); політика та війна постають, хай і взаємопов'язаними, проте, різними суспільними станами; війна поглинає політику [85].

Кожна з історичних систем міжнародних відносин мала «власні війни», надаючи цьому вічному явищу системно-історичної специфіки. Війни системи «балансу сил» — витончені, обмежені, ціннісно-нейтральні та майже досконалі інструменти підтримання рівноваги між (передусім, великими) державами. Війни часів «біполярності» — масові, вбивчо-руйнівні (потенційно-ядерні), ідеологічно-фанатичні, високотехнологічні (механізовані), з абсолютними ставками (цілковита перемога) та жахливими наслідками (масове знищення) [106, с. 366–387]. Сучасні («постбіполярні») війни — це або в'язкі, тривалі, криваві, «органічні» (зокрема релігійні та

етнічні) конфлікти; або ж надтехнологічні й всепереважаючі напівкаральні операції розвинених держав «зі встановлення миру», напівполіційні військові заходи «з підтримання миру», напівврятувальні «гуманітарні інтервенції».

Дебати про трансформацію війни та «нові війни» об'єднують напрямки досліджень політичної теорії, соціології, історії, міжнародних відносин та політичної економії. Таке розмаїття підходів неминуче ускладнює оцінку стану досліджень цього питання. Як дослідницька програма, нова військова пропозиція успішно привернула увагу до важливих проблем міжнародної політики та представила аспекти досліджень безпеки ширшій аудиторії в академічних колах і поза ними. Дослідники почали виходити за межі початкового питання про трансформацію війни — на яке було отримано ствердну відповідь на підставі емпіричних досліджень — щоб з'ясувати, як ця трансформація впливає на поширені теоретичні моделі війни, міжнародне право, гуманітарні інтервенції та військова конвенція.

РОЗДІЛ 3 РЕАЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРИРОДИ ВІЙНИ

3.1 Історико-філософські витоки реалістичної інтерпретації природи війни.

Фукидід, якого часто вважають батьком реалізму в міжнародних відносинах, був істориком і оригінальним політичним мислителем, який описував і аналізував соціальні та політичні події, що відбулися під час Пелопоннеської війни, яка спалахнула в 431 р. до н. між Афінами і Спартою. Шедевр Фукидіда «Історія Пелопоннеської війни» не є працею політичної філософії чи стійкою теорією міжнародної політики. Але вона розкриває кілька «вічних» тем політичної філософії. Він описує основні риси імперіалізму, дає кілька рівнів уявлення про те, чим є прогрес, розкриває людську природу та пов'язану з нею «природу» політичного порядку, що стосується питання зіткнення двох можливих способів життя (демократичного/морського, олігархічного/сухопутного) [48, с. 15]. До того ж він розглянув походження війни, суперечливі політичні цілі воюючих сторін, стратегії, які вони обирають для їх досягнення, і ймовірний характер їхніх конфліктів. Із загостренням війни Фукидід розширює поле зору своїх читачів. Він змушує їх розглянути непередбачені наслідки рішень державних діячів і полководців і асиметричну боротьбу між афінською морською та спартанською сухопутною силою. Він показує способи, якими кожна сторона переоцінила та адаптувалася до іншої; проблеми коаліційної війни; непрямі стратегії через проксі-війни, повстання; вплив внутрішньої політики на стратегію і стратегії на політику і безліч інших тривалих стратегічних проблем, які ті, хто веде війну, ігнорують на свій страх і ризик [96, с. 58]. Говорячи про масштаби Пелопоннеської війни, що описується ним, Фукидід доводить її неперевершеність, спираючись на параметри: а) швидкості технічного прогресу, б) кількості людей і народів, яких вона зачепила, в) рівня ескалації жорстокості, г) еволюції принципів війни, д) еволюції політичних режимів, е) зростання кількості і якості (людяності) особистостей, що виступають на

перший план війни [111, с. 18]. Всі ці параметри так чи інакше присутні у всіх війнах і стосуються певного прогресу, руху.

Він знаходить корінь війни в мінливому розподілі влади між двома блоками грецьких міст-держав: Делоським союзом і Пелопоннеським союзом. За його словами, зростання могутності Афін змусило спартанців побоюватися за свою безпеку і таким чином змусило їх вступити в війну [27, с. 23]. Те, що він говорить, сильно перегукується з реалістичними аргументами про те, як анархічна структура міжнародної системи впливає на поведінку держав. Реалісти вважають відсутність верховної влади, буквально анархію, визначальним елементом міжнародної політики та основним фактором, що визначає міжнародні політичні відносини держав. Вони стверджують, що відсутність спільної влади, яка формує та забезпечує дотримання законів, означає, що кожна держава несе відповідальність за своє виживання та вільна визначати власні владні інтереси. У світах афінських посланців у Мелосі, якщо немає міжнародного уряду, який може забезпечити порядок, «незалежні держави виживають тоді, коли вони могутні» [27, с. 97].

Таким чином, міжнародна анархія веде до вирішальної ролі сили в міждержавних відносинах і змушує всі держави бути мотивованими страхом і взаємною зневагою. Щоб досягти безпеки, держави збільшують свою відносну владу та беруть участь у балансуванні сил з метою стримування потенційних агресорів. Війни ведуться, щоб запобігти зміцненню будь-яких конкуруючих націй у військовому плані. Негативною стороною цього акценту на силі є скептицизм реалістів щодо застосовності універсальних етичних норм до відносин між державами. Національна політика є сферою влади та права, тоді як міжнародна політика, не обмежена жодними вищими моральними законами, є сферою без справедливості, що характеризується активним або потенційним конфліктом між державами. Підтвердження цієї позиції знову можна знайти в «Меліанському діалозі» [92, с. 388]. Цей діалог стосується подій 416 року до нашої ери, коли Афіни вторглися на нейтральний острів Мелос. Афінські посланці ставлять меліян перед вибором між знищенням і капітуляцією, і з

самого початку просять їх не звертатися до справедливості, а подумати про своє виживання. Вони кажуть: «Ми обидва знаємо, що рішення про справедливість приймаються в людських дискусіях лише тоді, коли обидві сторони знаходяться під однаковим примусом, але коли одна сторона сильніша, вона отримує стільки, скільки може, і слабкі повинні це прийняти» [27, с. 89]. Бути «під рівним примусом» означає підпорядковуватися спільній владі. Оскільки такої влади над державами не існує, афіняни стверджують, що єдиним правом у світі анархії є право сильнішого домінувати над слабшим. Вони чітко ототожнюють право з могутністю та виключають міркування справедливості з зовнішніх справ. Крім того, право сильнішого на панування є для них природним законом. «Природа завжди змушує богів і людей над будь-ким, кого вони можуть контролювати» [27, с. 105]. Отже, в афінській промові мається на увазі не тільки заперечення міжнародної моралі, але й певний погляд на людство, який є істотним для реалістичного погляду на міжнародну політику. Міжнародна анархія не призвела б до конфлікту між націями, якби всі вони були населені ангелами. Чи явно, як у класичному реалізмі, чи неявно, як у неореалізмі, реалістична теорія передбачає егоїстичну природу людини. Людей сприймають як корисливих і таких, що прагнуть влади, керованих бажанням домінувати над іншими, і не піддаватися впливу жодного співчуття.

Завдяки наративному підходу його твір попереджає про моральне падіння суспільства під час тривалої війни. Роблячи це, він демонструє кілька моментів, які стосуються всіх війн, у тому числі й сучасної: природа війни незмінна й базується на боротьбі за владу. «Страх, честь і інтерес» є людськими характеристиками, незмінними в часі, і, як правило, були причиною війн протягом всієї історії [136, с. 120]. Ці характеристики формують стратегічну та військову культуру і, у свою чергу, характер тієї чи іншої війни. І створення політичної мети, заснованої на життєво важливих інтересах держави, є обов'язковим у формулюванні виграшної стратегії.

Фуکیدід визнав, що людська природа, недосконалість якої часто призводить до війни, а не до миру, базується на прагненні до влади [118, с. 136].

Для тих, хто вважає, що сила є центральним організуючим принципом у міжнародних відносинах, приклад Пелопоннеської війни нагадує нам, що її розумне використання відрізняє довготривалі імперії від тих, які яскраво спалахують, а потім зникають [118, с. 75]. Також Фулідід відмічав, як технічний розвиток змінює характер війни. Інновації у військовій техніці, зокрема в області озброєнь та суднобудування, зміцнювали військовий потенціал держав і впливали на вибір стратегій та тактик. Говорячи про людяність – тобто, про відповідність людській природі – як сумі природних якостей і прагнень, він зазначає, що, людська природа набагато ясніше проявляється у межах війни, ніж у рамках світу, у русі, ніж у спокої. Це з тим, що у світі, у цивілізованому суспільстві, прояви природи стримуються штучно створеними обмеженнями – насамперед законами і релігією, без яких цивілізоване суспільство неможливо зовсім.

Отже, Фулідід, у своєму аналізі Пелопоннеської війни виходить за межі простого опису історичних подій, надаючи глибокий розгляд природи війни та міжнародних відносин, підкреслює, що війна – це не аномалія, а логічний наслідок анархічної структури міжнародної системи, де відсутність наддержавної влади спонукає держави до змагання за владу і безпеку. Через свою "Історію Пелопоннеської війни", Фулідід демонструє, як війна впливає на суспільство, викриваючи як її найгірші, так і найбільш благородні аспекти. Він вважає війну виразом людської природи у її найбільш сирому та неконтрольованому стані, де страх, честь і інтереси виступають як основні двигуни конфліктів. З погляду Фулідіда, війна є постійною умовою людського існування, де стратегія, політика та сила взаємодіють, створюючи рух і зміни, які формують історію. Він звертає увагу на необхідність розумного використання сили, підкреслюючи, що хоча технічний прогрес і зміни у політичних режимах трансформують засоби ведення війни, її основні принципи залишаються незмінними. Таким чином, Фулідід надає нам цінний урок: історія війни – це історія людства, і вона повинна бути розумінням кожною наступною епохою, якщо вона має намір вивести мир і порядок із

хаосу анархічних міжнародних відносин. Саме у вивченні війни, її причин і наслідків можна знайти ключі до збереження миру і побудови більш стабільного світового порядку.

Макіавеллі

Нікколо Макіавеллі також вважається вагомим натхненником політичного реалізму. Його твори «Державець», «Розмови про першу декаду Лівія» та «Мистецтво війни» розвивають багато тем, які можна знайти у Фукідіда, : негативне уявлення про людську природу, важливість влади та власних інтересів, суперечливі твердження загальноприйнятої моралі та доцільності, а також боротьба необхідності та випадку в людських справах. Філософія Макіавеллі базується на його власному накопиченні політичного досвіду разом із його інтересом до античних філософських підходів. Беручи до уваги громадські кризи, війни та гри престолів у флорентійському місті на початку шістнадцятого століття, а також боротьбу за владу проти могутніх міст-держав, таких як Мілан і Неаполь, Макіавеллі, як державний службовець, усвідомив недолік Флоренції в політичних і військових силах, і, отже, він шукав нових думок і концепцій для більшої держави. Серед його книг «Державець» і «Промова про перші десять книг Тита Лівія» є найвідомішими творами, які відображають його політичну концепцію. У цих добре відомих роботах він представляє політичні аспекти війни і тим самим виправдовує використання засобів примусу для досягнення кінцевих політичних здобутків [91]. Політичні твори Макіавеллі, як вважають, мають одну головну мету – створити та зберегти суверенну державу в Італії епохи Відродження.

Війна не розглядалася як інша сфера політики в періоди до епохи Макіавеллі. Незважаючи на те, що ті попередні епохи були точками в історії, де війна була відокремлена від політики і зазвичай стосувалася завоювання, слави та абсолютного панування над ворогом, Макіавеллі довів, що війна все ще використовувалася для політичних вигод і досягнень, хоча війна не визнавалася як політичний інструмент [90, с. 78]. Ще в стародавні часи війна використовувалася для втягнення ворогуючих імперій у конфлікт шляхом

нападу на союзників суперницької держави, таким чином виправдовуючи претензії імперії, що атакувала, і причини війни імперії, що захищалася. Макіавеллі вказував, що Друга Пунічна війна (218–201 рр. до н. е.) була викликана таким чином, коли карфагеняни напали на сагунтійців, щоб спровокувати свого союзника, Рим, на війну [91, с. 108]. Проникливе спостереження Макіавеллі про те, що політичні союзи втягують нації у війну на мета - це те, що він пережив як державний діяч у Флорентійській республіці, у відносинах з іншими італійськими національними державами, а також був тим, що пережив світ у 20 столітті з двома світовими війнами. Незважаючи на те, що слава, завоювання та багатство розглядалися як спонукальні конструкції війни, Макіавеллі виступав проти цих понять.

Досліджуючи впливових лідерів, таких як Олександр Македонський (356–323 рр. до н. е.) і Крез (595–546 рр. до н. е.), король Лідійців, Макіавеллі зауважив, що головні цілі розумного лідера у війні зосереджені на використанні їх могутньої армії для завоювання території. і досягти політичного впливу через демонстровану силу армії [91, с. 50]. Відповідно до досліджень Макіавеллі, грабіж є вторинним щодо амбітного завойовника, який має намір розширити свою політичну владу через імперію. Макіавеллі обговорював, як війна в державі використовується належним чином і з необхідністю, а не в моді амбіцій або первісного завоювання, коли народ держави інформований про використання війни. Через Фабріцію, Макіавеллі проілюстрував, як нації з великими чеснотами та розумом історично мали меншу ймовірність брати участь у війні, тому що ці громадяни розуміли використання війни, визнавали її необхідність і не ждали її бійні [91, с. 144]. Історична бійня Макіавеллі Дослідження показало, як стародавнє політичне керівництво використовувало війну та військо для політичних здобутків, і як освічені громадяни, які визнавали цей факт, були загрозою для тих амбітних лідерів, які посилали солдатів на війну за свої політичні амбіції.

Макіавеллі був відомий тим, що вказував на здатність політичного керівництва використовувати переваги неосвічених громадян, і релігійні

лідери робили саме це. Щоб зберегти покору серед населення, здатного лише усвідомлювати цінність мирських благ, Макіавеллі обговорював, як релігійні лідери використовували покору та віру в Бога як зброю, щоб зберегти лояльність за чи проти уряду залежно від їхньої позиції [90, с. 106]. Пояснення Макіавеллі викрило проблему. релігійних війн, які заперечують лояльність людей одному релігійному керівному органу над іншим. Далі Макіавеллі зазначив, що релігійні лідери не просто пропагували насильство та війну для досягнення своїх цілей, але вони також брали участь у цьому насильстві. Ще під час хрестових походів (1095–1291 рр.) Церква була винна в наймані насильників і вояків, щоб покарати інакомислячих і знищити невірних [90, с. 110]. Завдяки детальнішому аналізу Макіавеллі використання релігією війни і конфлікту для просування власної політичної влади, він концептуалізував використання Realpolitik (1832), ідею про те, що політика продовжується через війну, за 263 роки до того, як засновник теорії Карл фон Клаузевіц (1780–1831) був ще живий.

У своєму, мабуть, найважливішому внеску в історичну дослідження політики та війни Макіавеллі обговорював вплив почуттів і думок громадянина на політику держави та політику війни. Записаний Макіавеллі опис слів Фабріціо насправді був розмовою між військовим і його цивільними колегами на саму тему про внесок цивільного у війну. Фабріціо, через інтерпретацію Макіавеллі, заохочував своїх цивільних друзів ставити запитання про його професію, щоб він міг просвітити їх про свою солдатську справу, щоб вони не обурювалися на участь солдатів у війні, оскільки більшість цивільних людей були схильні бути антивоєнними, і, отже, проти солдатів [90, с. 90]. Будучи цивільною особою, Макіавеллі хотів запровадити військові знання в громадську думку, щоб дебати щодо рішень щодо війни ставали рідшими, коли потрібно було приймати рішення. Макіавеллі також був романтиком слави і любив ідею славетного тріумфу у війні, як і в житті. Він хотів, щоб ця історична ідея слави була поєднана серед солдатів і цивільних осіб, оскільки це приносило користь республіці в цілому [90, с. 100]. Бачення

слави та успіху дійсно приносили користь Флоренції Макіавеллі, як і військовим і суспільству будь-якої іншої нації. Макіавеллі також вважав, що для громадян важливо мати формальну військову освіту, щоб, коли вони критикували конфлікт або погоджувалися з ним, вони робили це з місця знання. Як це практикувалося в Римі, Макіавеллі пропагував ідею навчання громадян військовій дисципліні з метою зробити кожного громадянина здатним і освіченим перед обличчям небезпеки та непідкупним перед обличчям негативних спокус.

Таким чином, за Макіавеллі війна є невіддільною частиною політики та служить розширенню та зміцненню держави. Він вважає, що війна повинна проводитися обачно та з необхідністю, з урахуванням інтересів держави, а не для слави або наживи. Розуміння війни як інструменту державної політики дозволяє громадянам підтримувати або виступати проти воєнних дій на основі інформованого судження. Макіавеллі підкреслює значення військової освіти та громадянської участі у формуванні державної політики, підкреслюючи, що справжній лідер використовує війну як засіб досягнення стабільності та безпеки, а не як шлях до тиранії чи безрозсудного завоювання.

Гоббс

Разом із Макіавеллі, Гоббса зазвичай вважають видатним ідейним фундатором школи політичного реалізму. Його часто цитують за його песимістичне зображення природного стану, який він описав як жорстоку й анархічну арену, де кожна людина шукає власної вигоди на шкоду всім іншим індивідам у постійній боротьбі за владу. Томас Гоббс описав природний стан людини – уявний стан людства до існування центральних урядів – як «війну всіх проти всіх». Це спонукало багатьох політичних теоретиків до думки, що війна — це природний стан людства. Це мислення, у свою чергу, вплинуло на теоретиків міжнародних відносин, які бачать сучасні держави подібними до індивідів у природному стані Гоббса – вони співіснують у середовищі без верховної влади та не мають іншого способу вирішення конфліктів, окрім насильства [68, с. 344].

Гоббс стверджував, що єдиний спосіб вирватися з цієї вічної війни — це змінити дві характеристики природного стану: природну рівність і природну свободу всіх індивідів [68, с. 36]. Шляхом створення грізної штучної сутності – суверенної держави – яка є вищою за всіх громадян і може обмежувати їхню свободу, Гоббс вважав, що знайшов рецепт внутрішнього порядку. Володіючи абсолютною та необмеженою владою – владою, яка ґрунтується на беззастережній покорі всіх – Левіафан може забезпечити кожному своєму громадянину безпеку та захист від внутрішніх і зовнішніх ворогів [68, с. 220]. У «Левіафані» Гоббс стверджує, що природний стан може виникнути насправді за трьох історичних обставин: у первісних суспільствах, у розпал громадянської війни або в міжнародних відносинах.

Природна анархія пов'язана з натуралістичною концепцією людської природи, яку Гоббс згадує у своїх політичних працях. У них можна простежити, як людина завжди прагне влади і, отже, стає ворогом інших людей, на яких нападає, удаючи, що подолає їх. Гоббс стверджує, що: «Слава, чи тріумф розуму — це та пристрасть, яка походить від уяви або уявлення про нашу власну силу, понад силу того, хто бореться з нами» [68, с. 90]. Людська природа характеризується бажанням влади, а також безперервним пошуком визнання, що породжує війну всіх проти всіх. Це означає, що ідея переваги є джерелом війни, і її можна краще зрозуміти через концепцію марнославства.

Другим мотивом війни за Гоббсом є те що люди, в яких домінує марнославство, приречені на суперечку, яка породжує конфлікт, що призводить до війни всіх проти всіх [126, с. 80]. Тому марнославство чи прагнення до переваги над іншими є початком цієї війни всіх проти всіх. Марнославство спонукає людей бажати власності інших людей, і тому створює підґрунтя для конфлікту та прагнення зверхності. За допомогою «Левіафана» Гоббс ілюструє, як процес, який слідує за суперечкою, є війною всіх проти всіх, однак, з появою верховної влади, він вірить, що війною можна керувати, і що під владою слід розуміти державу. Після огляду зв'язку, встановленого між природною анархією та війною всіх проти всіх, яка вирішується з появою

держави, доречно пояснити, як це дозволяє встановити мир і досягти безпеки [124, с. 455-477]. Ідея про те, що війна породжує страх смерті, робить потребу в мирі та безпеці першочерговою метою людства в політичній думці Гоббса, тому концепція безпеки, її зв'язок з державою, правом і її значення в політичній теорії є продуктом політико-правової думки Гоббса. Відправна точка концепції безпеки та її значення в політичній теорії очевидна в роботах Гоббса. У природному стані, через відсутність вищої сили, яка б встановлювала, хто правий, а хто ні, індивіди, відмовляючись від своїх прав, жертвують своєю волею для отримання захисту від загальної влади, суть суспільного договору якого полягає в обміні між захистом і покорою з появою держави, яка регулює людські відносини через закони.

Третьою причиною війни за Гоббсом є невпевненість або відсутність довіри до інших. Люди в природному стані усвідомлюють, що їхнє життя зумовлене двома фундаментальними передумовами: по-перше, що вони є природними конкурентами за владу (і ресурси, необхідні для її збільшення), а по-друге, що ніхто не може припускати природної переваги в умовах конкуренції, оскільки вони приблизно однакові у своїй здатності вбивати один одного. «Бо що стосується міцності тіла, то найслабший має достатньо сили, щоб убити найсильнішого, або шляхом таємних підступів, або шляхом змови з іншими, які перебувають у такій же небезпеці, що й він сам» [68, с. 87]. Ці фактори створюють атмосферу взаємного страху, який, як сказав Квентін Скіннер, «спонукає людей атакувати один одного за логікою ситуації, незалежно від їхніх мотивів» [126, с. 220]. Якщо хтось боїться, що на нього можуть напасти, то завдати удару першим є безпечнішим варіантом, ніж стояти в обороні, оскільки важко бути постійно напоготові. І у людини є підстави побоюватися нападу, оскільки вона розуміє, що інші міркують подібним чином і, можливо, захочуть передбачити свій можливий напад, і так до нескінченності.

Отже, «Левіафан» Томаса Гоббса, якого вважають історико-філософським фундатором політичного реалізму, зображає війну не як

випадковий відхід від норми, а як природний стан людських взаємин. На його думку, війна є втіленням природного стану, в якому люди, позбавлені влади, що регулює людські відносини, а тому змушені боротися за виживання та домінування. Центральна влада, або держава, на думку Гоббса, є необхідністю для встановлення миру та порядку. Вона з'являється як реакція на безпорядок та небезпеку постійного конфлікту, і її основне завдання — забезпечення безпеки та стабільності. Таким чином, Гоббс підкреслює необхідність соціального контракту та суверенної влади для подолання анархії природного стану.

3.2 Реалізм у сучасній міжнародній політиці: від теорії до практики.

Політичний реалізм розглядає міжнародні відносини переважно як боротьбу корисливих суверенних держав, які беруть участь у політичній грі влади в постійному стані анархії. Міжнародна система, відповідно до цієї школи думки, є середовищем, вільним від моралі та цінностей, у якому держава розглядається як раціональний та унітарний актор, який перебуває в постійному конфлікті з іншими державами системи через відсутність всеосяжний світовий уряд. Виходячи з їхнього песимістичного погляду на людську природу, єдиний спосіб досягти безпеки в міжнародній системі, відповідно до політичного реалізму, полягає в створенні балансу сил між наймогутнішими державами системи.

Одна річ, з якою згодні майже всі теоретики реалізму, це думка, що війни можуть відбуватися як через навмисні, так і через ненавмисні процеси, хоча різні напрями реалізму відрізняються щодо того, який із цих процесів відбувається найчастіше [85, с. 31-38]. На першому шляху до війни дві держави мають прямий конфлікт інтересів, і принаймні одна вирішує, що вона більш імовірно досягне своїх інтересів за допомогою військової сили, ніж шляхом врегулювання шляхом переговорів. Тут зображено один із хижих станів. Більшість історичних завоювань відповідає цій моделі навмисної неспровокованої агресії. Ініціація Гітлером європейської війни в 1939 році є

класичним прикладом, як і вторгнення Іраку в Кувейт у 1990 році [59, с. 110-114]. Згідно з цією точкою зору, хижацька, «ревізіоністська» держава приймає свідоме рішення розпочати війну, щоб змінити статус-кво на свою користь. Однак не менш важливим є другий шлях до війни, який включає держави, які задоволені статус-кво і які більше зацікавлені у збереженні своїх поточних позицій, ніж у розширенні свого впливу. Такі «держави, які прагнуть до безпеки», можуть ініціювати війну, часто ненавмисну, якої жодна сторона не хоче або не очікує на початку кризи. Міжнародна анархія викликає змагання за владу, кероване внутрішньою невизначеністю щодо намірів інших і страхом, що інші можуть проявити хижацьку поведінку. Якщо супротивник стає сильнішим або створює альянси, властива невпевненість у намірах супротивника часто приводить до висновку, що найгіршим результатом є нездатність розбудувати власну силу, залишаючи свої інтереси відкритими, якщо супротивник виявляється з агресивними намірами. Держави можуть вживати ці дії виключно з оборонною метою, але супротивні держави часто сприймають ці дії як загрозу [61, с. 180]. Це доповнюється тим фактом, що більшість систем зброї можуть виконувати як наступальні, так і оборонні функції. Результатом є тенденція до аналізу найгіршого випадку в контексті надзвичайної невизначеності. Держава, якій загрожує, відповідає заходами, щоб захистити себе, і ці заходи, у свою чергу, сприймаються як загрозові іншою. Це може спричинити цикл «дія-реакція» та конфліктну спіраль, яка погіршить становище всіх держав і іноді може перерости у війну. Це суть дилеми безпеки: дії, які вживають держави, щоб підвищити свою безпеку, часто викликають реакцію супротивників і фактично призводять до зниження їхньої безпеки [35]. Варто зазначити, що хоча ненавмисна війна є ненавмисною в тому сенсі, що жодна зі сторін не хоче війни або не очікує війни на ранній стадії кризи, такі війни можуть фактично початися з навмисного кроку в кінці ненавмисного процесу [81]. Дилема безпеки та спіраль конфлікту є ядром спіральної моделі війни та миру [106, с. 309]. Ці концепції є важливими частково тому, що вони пояснюють, як можуть відбуватися війни, навіть якщо

держави віддають перевагу миру, а не війні, і навіть якщо вони поводяться раціонально, оскільки спіралі конфлікту можуть бути структурно спричинені системою. Спіралі конфлікту також можуть посилюватися нераціональними психологічними процесами. Спіральні теоретики часто вказують на Першу світову війну або арабо-ізраїльську війну 1967 року як приклади спіральної динаміки, яка переросла у війну, коли одна сторона вирішила вжити превентивних дій [86]. Іншим хорошим прикладом спіралі конфлікту є процес, що привів до Семирічної війни між Британією та Францією в Північній Америці (1756-63), яку американці знають як «французьку та індіанську війну», і яку описують як «відсутністю наступальних кроків будь-яким гравцем у будь-який час» [71]. Спіральну модель іноді порівнюють із моделлю стримування, яка припускає, що війни виникають, коли стримування не вдається – коли одній стороні бракує військового потенціалу, щоб загрозувати досить дорогою відповіддю на агресію, або коли її загроза не викликає довіри [66]. Теоретики стримування зазвичай припускають, що хижацька поведінка є основним шляхом до війни, і мінімізують важливість ненавмисних процесів. Вони приймають прислів'я «*sivis pacem para bellum*» (якщо прагнеш миру, готуйся до війни), стверджують, що нарощення військових сил і стратегії примусу зміцнюють стримування та підтримують мир, і стверджують, що умиротворення агресорів лише заохочує майбутню агресію. Прихильники стримування часто посилаються на спробу Великобританії та Франції задобрити Гітлера в Мюнхені як приклад марності умиротворення. Прихильники теорії спіралі стверджують, що політичні рецепти іншого роблять війну більш ймовірною, а не менш ймовірною. Теоретики стримування стверджують, що більш примирлива політика, яку відстоюють спіральні теоретики, збільшує ймовірність війни, підриваючи стримування, а спіральні теоретики стверджують, що жорстка політика лише провокує конфліктні спіралі та війни.

Проте кожна теорія має недоліки, оскільки кожна робить безумовні прогнози, які ігнорують конкретні контексти суперечки чи кризи. У деяких

ситуаціях жорстка політика працює, щоб спонукати дотримання вимог, тоді як в інших ситуаціях вона має зворотний ефект і провокує зустрічну реакцію та ескалацію. Ключове питання полягає в тому, за яких умов примусові погрози є ефективними, а за яких – ні [73]. Раніше ми зазначали, що реалістична міжнародна теорія — це більше школа думки, ніж окрема теорія, і що існує кілька різновидів реалізму. Вчені по-різному поділяють реалістичні теорії, але одна загальна відмінність між «класичним» реалізмом і «структурним» реалізмом. Структурний реалізм часто ототожнюють з «неореалізмом» Волтца, але він також включає «оборонний» реалізм і «наступальний» реалізм. П'ятий різновид реалізму, що сформувався у відповідь на структурний реалізм – «неокласичний» реалізм.

Класичні (або традиційні) реалісти вважали, що існує кілька джерел поведінки держави, а отже, і причин війни. На додаток до важливості відсутності центральної влади в міжнародній системі, яка була центральною для теорій Гоббса і певною мірою Руссо [126, с. 233], класичні реалісти підкреслювали роль людської природи як джерела агресивності, поведінка і війна. Вони вказували на агресивні інстинкти, егоїзм, жадібність, гордість і пристрасть як ключові фактори, що призводять до людської агресії. Важливо також відзначити, що класичні реалісти були зацікавлені в поясненні не тільки війн та інших міжнародних результатів, але також зовнішньої політики та великих стратегій держав і мистецтва державного управління. Це спонукало їх до розробки більш детальних, але менш «скромних» теорій міжнародних відносин.

Волтц дуже критично ставився до класичної реалістичної ідеї приписування причинності «людській природі», оскільки постійна людська природа не може пояснити очевидні варіації війни та миру в часі та просторі [144, с. 28]. У пізнішій книзі Волтц більш рішуче стверджував, що класичні реалісти не дотримувалися методології соціальних наук і що вони не були зацікавлені в побудові теорій і гіпотез, які були б узгодженими і підлягали емпіричному тестуванню на основі емпіричних доказів [145]. Ці міркування

спонукали Волтца до розробки неореалізму як альтернативної реалістичної теорії. Його мета полягала в тому, щоб надати реалізму сильнішої соціальної наукової орієнтації та побудувати економну реалістичну теорію. У той час як традиційні реалісти наголошували на гонитві за владою як на самоцілі, Волтц наголошував на гонитві за безпекою, де влада слугувала засобом, а не метою [145, с. 39]. К. Волтц зробив особливий наголос на міжнародній анархії та розподілі влади в системі. Він стверджував, що розподіл влади має набагато більший вплив на поведінку держав і міжнародні результати, ніж внутрішні характеристики держав або характеристики окремих політичних лідерів. Різноконституційні держави за схожих конфігурацій влади діятимуть однаково, а подібно сформовані держави за різних конфігурацій влади діятимуть по-різному. Волтцівський неореалізм є формою теорії балансу сил. Волтц стверджував, що гегемонія рідко формується в міжнародних системах і що баланс сил є нормою протягом більшої частини міжнародної історії. Він також стверджував, що анархічний і конкурентний характер міжнародної системи змушує більшість держав наслідувати успішну практику інших держав у забезпеченні своєї безпеки [145, с. 110]. Ті, хто не в змозі забезпечити свою безпеку, вразливі для завоювання з боку інших. Таким чином, анархічна й конкурентна міжнародна система соціалізує держави та спонукає до певних видів переконань і поведінки, які зміцнюють природу системи. У своєму аналізі розподілу влади в системі Волтц наголошував на центральній важливості «полярності» міжнародної системи, фактора, який також залучав реалістів [145, с. 199]. Реалісти стверджують, що системи різної полярності створюють різні загрози та можливості для держав і породжують різну зовнішньополітичну поведінку, особливо для великих держав. Однак реалісти часто не погоджуються щодо конкретного зв'язку між полярністю системи та її стабільністю, який визначається різними способами, але зазвичай відноситься до низької ймовірності великої війни в системі. Протягом багатьох років основна дискусія точилася про відносну стабільність біполярних і багатополярних систем. Різні представники реалізму загалом стверджували,

що багатополярні системи є більш стабільними, ніж біполярні. Вони стверджували, що багатополярність створює більшу кількість можливих коаліцій, які можуть сформуватися проти будь-якого можливого агресора, таким чином посилюючи стримування агресії. Навпаки, у біполярному режимі союзники провідних держав були надто слабкими, щоб відігравати значну роль у балансуванні проти агресора. Крім того, з кількома сильними державами в умовах багатополярності кожна з них мала ймовірність зосередити всю свою енергію на якомусь окремому супернику, а наскрізні розбіжності з багатьох питань мали тенденцію розсіювати конфлікти від ескалації вздовж однієї осі [38]. У біполярних системах, навпаки, існує тенденція до поляризації системи альянсів навколо двох провідних держав, що збільшує ризики ескалації [85]. Волтц і більшість неореалістів не погодилися, стверджуючи, що біполярні системи більш стабільні, ніж множинні системи [144, с. 170]. В умовах біполярності менше невизначеності, а отже, менший ризик війни через прорахунки. Кожен супротивник чітко зосереджений на іншому, стежить за його поведінкою та реагує належним чином. У біполярності одна провідна сила не має іншого вибору, як балансувати проти іншої. Багатополярність породжує проблеми «колективних дій» [133, с. 376], оскільки кожна держава має стимули «вільно їздити» і дозволяти іншим оплачувати витрати на балансування проти агресора. Як наслідок, часто не вдається створити баланс проти агресії, що підриває стримування. Теоретично кожна сторона дискусії наводить вірогідні аргументи, що ставить емпіричне питання про те, який із цих ефектів домінує. Історичні дані щодо відносної стабільності біполярних і багатополярних систем неоднозначні. За умов багатополярної системи Росії у дев'ятнадцятому столітті відбулося відносно мало великих війн, але в першій половині двадцятого століття відбулися дві світові війни. Біполярність Стародавньої Греції призвела Пелопоннеської війни, а францусько-габсбурзька біполярність початку шістнадцятого століття була досить конфліктною, але біполярний період холодної війни був стабільним (хоча багато хто стверджує, що це було більше пов'язано зі стримуючим ефектом

ядерної зброї, ніж з біполярністю) [115]. Міршаймер досліджує низку історичних прикладів і виявляє, що «незбалансована багатополарність» є найбільш схильним до війни типом системи, але статистичний аналіз не дає доказів того, що один тип системи є значно більшою чи меншою мірою схильним до війни, ніж інший [100, с. 105]. Волтцівський неореалізм є однією з найвпливовіших теорій міжнародних відносин за останні півстоліття. Це пожвавило реалістичну дослідницьку програму та дало їй міцнішу соціальну наукову основу. Норми цієї галузі незабаром вимагали, щоб будь-яка нова теорія перевірялася проти реалістичної альтернативи. Однак у той же час теорія Волтца стала центральною мішенню для критики. Одне з основних закидів полягало в тому, що ключова пояснювальна змінна, розподіл влади в системі, недостатньо змінюється, щоб пояснити величезні варіації між війною та миром. Також неореалістична теорія не може пояснити фундаментальні зміни в ключових структурних характеристиках міжнародної системи (її полярності, наприклад) або в поведінці акторів у цій системі [99, с. 300]. Таким чином, критики звинувачували неореалізм у тому, що він може робити дуже загальні, але не більш конкретні передбачення щодо міжнародної політики [37]. Волтц певною мірою визнав цю точку зору. Він визнав, що його теорія обмежується поясненням міжнародних результатів і що вона не може пояснити конкретну зовнішньополітичну поведінку держав або конкретні війни. Він сказав, що «хоча неореалістична теорія не пояснює, чому ведуться певні війни, вона пояснює жахливе повторення війни протягом тисячоліть» [144, с. 62]. Більшість вчених стверджують, що це надто обмежує, і що нам потрібна теорія, яка пояснює як міжнародні результати, так і зовнішню політичну поведінку [99, с. 306], а також умови, за яких війни є найбільш імовірними. Найновіші розробки в реалістичній теорії можна розглядати як спроби ввести додаткові причинно-наслідкові змінні, щоб сформулювати теорію з більш нюансами (хоча, за загальним визнанням, менш скупі), яка пояснює більшу частину складності міжнародних відносин. Різні способи, якими вони це роблять, визначили різні варіанти реалістичної теорії. Крім того, сучасні

реалісти доклали набагато більше зусиль, ніж попередні реалісти, щоб перевірити свої теорії на емпіричних даних, в основному через історичні приклади [104; 53].

Оборонні реалісти погоджуються з неореалістами, що анархічна структура міжнародної системи створює потенційні загрози безпеці, але вони не вірять, що анархія змушує держави вступати в конфлікти та війни. Якщо всі держави прагнуть лише безпеки, і якщо немає держав-хижаків, які прагнуть експансії, і якщо всі держави знають це, тоді держави можуть уникнути війни. Це ставить питання про важливість уявлення про наміри інших держав. Тоді як Волтц наголошував на центральній важливості влади та стверджував, що держави балансують проти провідної сили в системі [145, с. 90], оборонні реалісти наголошують на важливості реальних загроз, важливим компонентом яких є наміри. Деякі сили можуть бути доброзичливими. Слідуючи за думкою Стівена Волта, який розвинув теорію «балансу загроз», оборонні реалісти стверджують, що держави балансують проти найбільших загроз своїм інтересам, а не проти найсильнішої сили в системі. Оборонні реалісти також відходять від волтцівського реалізму у своїй концепції влади. У той час як Волтц зосереджувався насамперед на загальному розподілі влади, оборонні реалісти наголошують на більш «дрібній структурі влади» [78, с. 83]. Одним із ключових компонентів загрози є географія.

Вплив військової сили зменшується з відстанню («градієнт втрати сили» [42, с. 49], і просторово віддалені держави становлять меншу загрозу, ніж найближчі держави. Оборонні реалісти також підкреслюють важливість технології, особливо тому, що вона впливає на «наступально-захисний баланс». Чим більше технологія сприяє легкості завоювання та дає перевагу тим, хто завдає удару першим, і чим ближче сильні держави, тим більша загроза безпеці інших, тим більша конкуренція за владу та безпеку, а вища ймовірність конфліктів і війни. Проте, якщо сильні держави віддалені і якщо військові технології сприяють обороні, конкуренція в безпеці менш інтенсивна, а ймовірність війни зменшується [117, с. 95]. Так само ймовірність

війни зменшується, якщо держави приймають оборонні доктрини та військові позиції. Це стосується державних намірів і уявлень про наміри. Через оборонні доктрини держави можуть сигналізувати про свої мирні наміри своїм противникам [61, с. 174]. З усіх реалістів захисні реалісти найбільше впевнені в ефективності механізмів балансу сил у стримуванні агресії. Це в поєднанні з іншими факторами обмежує корисність територіального розширення, за винятком відносно рідкісних випадків. Усе це змушує оборонних реалістів бути стримано оптимістичними щодо можливостей співпраці в умовах анархії, принаймні за певних умов [70, с. 123]. Проте оборонні реалісти визнають, що держави інколи бувають агресивними, що великі держави час від часу роблять спроби гегемонії, і що війни часто відбуваються. Щоб пояснити це, оборонні реалісти доповнюють структурні змінні системного рівня внутрішніми змінними. Якщо держави поведуться агресивно, це відбувається не через анархію – спричинений системним тиском, а через зловмисних лідерів, ворожі режими та патології прийняття рішень. Оборонні реалісти стверджують, що війна не виникне у світі суто безпеки – шукання держав за відсутності індукованих внутрішніми ревізіоністськими цілями або надзвичайного неправильного сприйняття зовнішніх загроз [73, с. 688].

Наступальні реалісти не сумніваються в існуванні хижацьких держав і хижацьких лідерів, але вони стверджують, що джерела хижацтва можна простежити в структурі міжнародної системи, притаманній невизначеності щодо намірів супротивника та спричинених анархією тенденціях до аналізу найгіршого випадку, без виклику внутрішніх змінних. Міжнародна система є настільки ворожою та невблаганною, що невизначеність щодо майбутніх намірів супротивника в поєднанні з аналізом найгіршого випадку спонукає навіть держави, орієнтовані на статус-кво, приймати наступальні стратегії, які часто призводять до війни [115]. Навіть якщо супротивник має на даний момент доброзичливі наміри, немає гарантії, що такі наміри не переростуть у войовничі в майбутньому, або через зміну орієнтації тих, хто перебуває при владі, або через зміну режиму, яка приведе до влади більш ворожий режим.

Держави часто діють агресивно, тому що вони вважають, що розширення є найкращим способом забезпечення безпеки в конкурентному та невизначеному світі. На відміну від оборонних реалістів, наступальні реалісти стверджують, що агресія іноді окупається та сприяє накопиченню влади, яка сприяє подальшій агресії. Міршаймер, наприклад, стверджує, що найкращим способом для держави забезпечити свою безпеку є досягнення гегемонії. Однак він стверджує, що жодна держава не має ресурсів для створення справді глобальної гегемонії, особливо з огляду на труднощі, пов'язані з проектуванням влади над океанами («зупинна сила води») [101, с. 134]. Отже, провідні держави обмежують свої цілі гегемонією над власним регіоном. На відміну від оборонних реалістів, які стверджують, що регіональна гегемонія нереалістична через формування блокуючих коаліцій, Міршаймер та інші наступальні реалісти стверджують, що балансування часто не вдається. Балансування коштує дорого, і держави вважають за краще «перекласти відповідальність» і дозволити іншим платити за балансування проти агресора [100, с. 377]. Як наслідок, балансуєчі коаліції формуються повільно, створюючи можливості для агресії. Хоча балансування врешті-решт спрацювало на запобігання гегемонії в Європі, воно часто виникає надто пізно, щоб стримати агресію в першу чергу, як ілюструє запізниле формування коаліції протиаг проти нацистської Німеччини в 1930-х роках. Найяскравішим прикладом успішної заявки на регіональну гегемонію, принаймні на Заході протягом останніх п'яти століть, є Сполучені Штати в Північній Америці. Це викликає загадку, чому Сполучені Штати змогли досягти успіху, а інші – ні. Однією з відповідей є те, що Сполучені Штати є унікальними серед континентальних держав, тому що вони не зіткнулися з конкурентами. Відсутність балансування пояснюється відсутністю балансувальників і тим фактом, що потенційні балансувальники в інших регіонах, таких як Франція на початку дев'ятнадцятого століття, були більше зайняті місцевими проблемами, такими як боротьба за гегемонію в Європі [34, с. 149]. Іншим предметом суперечок є наголос оборонних реалістів на

наступально-оборонному балансі військової техніки як важливої змінної. Оборонні реалісти стверджують, що деякі системи озброєнь і деякі військові стратегії за своєю суттю є оборонними, і що шляхом ретельного розвитку оборонних військових позицій держави можуть забезпечити власну безпеку, не загрожуючи іншим. Образливі реалісти відкидають цей аргумент. Вони наполягають на тому, що практично неможливо відрізнити оборонну зброю від наступальної, оскільки системи зброї можуть служити багатьом цілям [137, с. 397]. Вони стверджують, що також важко відрізнити агресивні наміри від більш оборонних намірів, і що невизначеність, притаманна системі, викликає тенденцію до аналізу найгіршого випадку як щодо систем зброї противника, так і щодо намірів [85, с. 190]. Таким чином, наступальні реалісти стверджують, що дилема безпеки не може бути применшена, і що будь-яке накопичення зброї, швидше за все, спричинить контрвідповідь і спіралі конфлікту. Підсумовуючи, наступальні реалісти пропонують суворо структурну теорію війни та миру та підкреслюють роль прагнення до влади в контексті анархії та невизначеності. Оборонні реалісти наголошують на прагненні до безпеки в контексті, в якому анархія присутня, але не завжди переконлива, і де технології, географія та державні стратегії можуть пом'якшити наслідки анархії. Оборонні реалісти також відходять від суворой структуралістської перспективи та включають внутрішні змінні, намагаючись пояснити, чому відбуваються війни. Однак те, чого не вдається оборонним реалістам, так це запропонувати повну теорію того, як саме внутрішні чинники впливають на рішення щодо війни та миру, у яких державах і за яких умов.

Неокласичні реалісти визнають важливість анархії, стверджують, що матеріальні можливості є єдиним найважливішим визначальним фактором державних стратегій, і надають перевагу причинно-наслідковим зв'язкам структурі системи. Однак вони підкреслюють, що між системними можливостями та обмеженнями та зовнішньополітичними рішеннями держав існує недосконалий «передавальний ремінь» [121, с. 155-156]. Тиск на рівні системи впливає на вибір зовнішньої політики через внутрішні процеси.

Найважливішими є сприйняття та неправильне сприйняття політичними лідерами розподілу матеріальних можливостей; автономія держави від суспільства; здатність держави вилучати ресурси з суспільства та нарощувати військову міць, що часто передбачає торг із суспільними акторами; і вплив на процес внутрішніх суспільних акторів і груп інтересів [137, с. 380]. У той час як структурні реалісти та деякі класичні реалісти неявно припускають, що людські та економічні ресурси країни безпосередньо перетворюються на національну владу, неокласичні реалісти наголошують на необхідності державних лідерів мобілізувати суспільні ресурси та приховати їх у владу, яка може бути використана для підтримки політики безпеки держави [121, с. 160]. Здатність лідерів держави вилучати та мобілізувати суспільні ресурси змінюється залежно від сили держави та її автономії від суспільства. Слабкі держави більш роз'єднані, перебувають під сильнішим впливом суспільних груп, менш широкі за обсягом своїх обов'язків і бідніші. Таким чином, підйом Сполучених Штатів до статусу великої держави у світі був відкладений через відносну слабкість їхніх державних структур щодо суспільних груп, що призвело до відставання між швидким розширенням американських економічних ресурсів та її ефективна влада з 1865 по 1889 рр [113, с. 78]. Цей приклад свідчить про виклик неокласичної реалістичної теорії. Неокласичні реалісти наголошують на тому, що вони надають перевагу причинно-наслідковим зв'язкам системній структурі і що матеріальні можливості є основним визначальним фактором державних стратегій. Незрозуміло, як аргумент причинної першості можна узгодити з положеннями про те, що слабкі державні структури обмежують здатність політичних лідерів мобілізувати суспільні ресурси для створення ефективної національної влади, що політичні лідери повинні вести переговори з соціальними групами, і що політичні лідери « Уявлення про військову силу часто відіграють важливу роль у формуванні великих державних стратегій. Незрозуміло, де провести межу між неокласичною реалістичною моделлю, яка підкреслює примат системних структур і матеріальних можливостей – як вони сприймаються внутрішніми

суб'єктами та діють через внутрішні процеси – та моделлю «*innenpolitik*», яка підкреслює примат внутрішніх політики.

3.3 Мир через силу: реалістичний погляд на миротворення та запобігання конфліктам.

Реалісти поки що не зробили значного внеску в дослідження миробудівництва, однак нинішнє прагнення до нових постліберальних рамок миробудівництва відкриває нові перспективи в цій сфері. Однак, постає ряд проблем. Одна з них пов'язана із усталеною концептуалізацією розбудови миру, що постає проти загального розуміння миру серед реалістів. Коли у політичному реалізмі йдеться про міжнародну безпеку, мається на увазі відсутність насильницького конфлікту між державами, якої можна досягти через баланс сил, формування альянсу, ядерне стримування або відсутність загроз безпеці та іншим основним інтересам країн [70, с. 39]. Таким чином, політичний реалізм знаходиться в межах визначення негативного миру і не включає такі питання, як довгострокова стабільність, справедливість і розвиток. Мир як відсутність фізичного насильства охоплює сферу інших видів миротворчих операцій, таких як *reasetmaking* і *reasebuilding*. Однак мир, який входить у побудову миру, набагато ширший, що ускладнює реалістам участь у такій дискусії. Замість протиставлення миру війні як двом можливим станам міжнародних відносин, ним пропонується мирний і немирний поділ, водночас розглядаючи період миру як стратегічну паузу. Така концептуалізація дає більше гнучкості в підході до миру. Ситуація відсутності миру не обов'язково означає війну, вона може включати кризу, конфлікт менший за масштаб війни, порушення миру чи загрозу війни [76, с. 11].

Реалісти вважають, що конфлікти є внутрішніми, і їх неможливо усунути. Вони спричинені такими чинниками, як існування експансіоністської держави, територіальні проблеми, процеси фрагментації та поляризації, суперечливі інтереси суспільств чи держав, а також допомога союзникам [David, 2001: 3]. Таким чином, держава може реагувати на поставлені загрози

ініціюванням конфлікту або конфлікт може бути зумовлений бажанням розширити державну владу чи допомогти союзникам. У той же час загрози не завжди реальні, але можуть бути неправильно сприйняті [100, с. 88].

У реалістичній логіці мир стає цінністю, коли він відповідає інтересам держави. Наприклад, у певній ситуації, мир дає можливість для економічного зростання, а отже, для розширення влади. Якщо статус-кво є мирним і є сприятливим для держави, оскільки вона займає панівне становище, то ця держава також буде зацікавлена в збереженні миру. За словами Майкла Фаулера, перевага держави щодо мирної співпраці над насильницьким конфліктом завжди є стратегічним рішенням [58, с. 35]. Безсумнівно, оскільки реалістична традиція не є однорідною, розуміння миробудівництва серед її різних течій також може бути діаметрально різним. Це вже можна побачити на прикладі різних підходів у наступальному та оборонному реалізмі. У той час як для наступальних реалістів максимізація влади є головним національним інтересом, вони виступають проти більшості миротворчих заходів і миротворчих операцій, оскільки вони дорогі, забирають час і ресурси, а отже виснажують владу держави [100, с. 243]. Поки втручання не служить ключовим інтересам національної безпеки, держава має утримуватися від нього. Більше того, держави були б зацікавлені у збереженні миру, якщо це забезпечує їм позицію влади. Оборонні реалісти, які понад усе цінують безпеку держави, навпаки, більше підтримують інтервенції та діяльність з розбудови миру. Згідно з логікою оборонного реалізму, зміна режиму може призвести до коригування регіонального чи глобального балансу сил на користь держави, що втручається, таким чином вона може максимізувати свою безпеку. Подібним чином співпраця у сфері безпеки, експорт ідеології, створення альянсів та інвестиції у співпрацю з однодумцями сприяють безпеці цієї держави [58, с. 40].

Звичайно, переконання в доцільності миротворчих місій поділяють не всі реалісти. Через перемогу однієї зі сторін або через втручання великої держави миротворчі місії та гуманітарні інтервенції є контрпродуктивними,

оскільки вони не дають конфлікту розгорнутися та усувають стимули для встановлення справжнього миру [89, с. 9]. Точка зору Люттвака сильно суперечить цілям міжнародних організацій, таких як ООН, і вона не буде прийнята громадською думкою, яка, як правило, не байдужа до страждань людей в інших частинах світу. Повертаючись до різких конфліктів у Руанді чи Боснії, можна було б зрозуміти, що саме громадська думка та ЗМІ різко критикували та тиснули на прийняття рішень, щоб вони вжили заходів. Ці масові вбивства ні в кого не викликали сумнівів у тому, що ООН втрачає сенс свого існування, якщо вона бездіяльна перед лицем таких масових загроз безпеці людей. Як згадувалося раніше, коли мова заходить про негативний мир, реалістським теоріям є що запропонувати.

Управління конфліктами, яке розглядається як досягнення компромісів у сфері безпеки та розподілу влади, є прийнятним і навіть бажаним інструментом у руках реалістів для вирішення конфліктів, у тому числі локальних. Тим не менш, на думку багатьох реалістів, ліберальні або конструктивістські підходи «знизу вгору» на цьому етапі є зайвими або навіть контрпродуктивними [106, с. 503]. Війни, що повторюються, породжують гостру суспільну ворожнечу, яка спонукає до продовження конфлікту, і мирне врегулювання може зустріти широкий опір суспільства. Коли ресурси інвестуються для розширення повноважень суспільства до підписання мирної угоди, прагматизм держави буде диктувати проти мирної угоди. Норрін М. Ріпсман пропонує поєднати реалістичний і ліберальний/конструктивістський підходи до миротворчості та розбудови миру. А саме, миротворчість має відбуватися відповідно до реалістичних імперативів, тоді як сприяння стабільності та довготривалому миру має залучати підходи знизу вгору в ліберальній/конструктивістській логіці [117, с. 50-51]. За його словами, є кілька сильних стимулів, які дозволяють державам укласти мир, навіть якщо суспільства вороже налаштовані і не схвалюють таке рішення. Одним із таких стимулів є зіткнення з більшою спільною загрозою, як, наприклад, у випадку франко-німецьких відносин після Другої світової війни. Незважаючи на

сильну ворожість французької громадськості, суперництво переросло у співпрацю. Іншим стимулом є тиск великої сили, коли гегемон встановлює правила гри в міжнародних відносинах [117, с. 54]. Тут миру можна досягти, якщо гегемон зацікавлений у ньому і має владу впливати на дві сторони конфлікту за допомогою примусу та/або стимулів. Країни в конфлікті також можуть бути притягнуті до укладення миру, коли позиція лідерів похитнулася на внутрішньому рівні, наприклад, через серйозну економічну кризу, яка зазвичай є наслідком війни.

Наведені вище приклади показують, що миру можна легко досягти, якщо держави розуміють, що це в їхніх інтересах. Однак це не забезпечує довготривалих наслідків миру, оскільки якщо інтереси держав змінюються, а скарги суспільства не задовольняються, то є сприятливий ґрунт для повторення конфлікту. Слідуючи цій логіці, Ріпсман рекомендує не починати мирні процеси з концепції позитивного миру та розширення можливостей громадянського суспільства та інститутів демократії. Після того, як між державами буде укладено мир на їхніх умовах, зусилля та ресурси можуть бути спрямовані на низові організації, щоб зменшити ворожнечу та недовіру між суспільствами [117, с. 57]. Проте, коли це буде зроблено до укладення мирної угоди, швидше за все ці ресурси будуть витрачені даремно. Насправді держава може відчувати менший тиск, якщо суспільство отримує економічну чи фінансову підтримку ззовні.

Важливою категорією в реалістичній традиції є самопомога, яка передбачає, що країна повинна покладатися на власні можливості для підтримки своєї безпеки та здатності протистояти загрозам. Більшість сучасних конфліктів, однак, не відбуваються між великими державами або не залучають велику державу, а радше держави що розвиваються. Це означає, що дуже часто можливості країн непропорційні загрозам, з якими вони стикаються, і покладатися лише на самопомогу неможливо. Це справедливо навіть у випадку нинішньої російсько-української війни. Перед обличчям більшого та могутнішого агресора самопомоги України було б недостатньо,

і тому була розгорнута міжнародна військова, фінансова, політична та гуманітарна допомога. Крім того, країни, що розвиваються, дуже схильні до економічного тиску та можуть бути легко дестабілізовані зовнішніми економічними факторами, такими як санкції, ембарго, світові ціни на їхні експортні товари, економічна політика міжнародних організацій тощо.

Таким чином, існує можливість застосування реалістичних теорій для пояснення різних сфер зовнішнього впливу, які становлять підґрунтя для миробудівництва (наприклад, співробітництво в галузі розвитку). Насправді постійні виклики підвищення ефективності допомоги та розвитку співпраці вже спонукали до появи нових перспектив у цій сфері, в тому числі з реалістичної точки зору. Основними стимулами для надання допомоги, за реалістською теорією, є:

- бажання розширити владу та отримати політичну підтримку країни-бенефіціара (політично-силова модель);
- соціальна реконструкція, що веде до запровадження однакових норм у країні-реципієнті з метою забезпечення передбачуваного політичного середовища (політична стабільність і модель демократії);
- вирішення глобальних проблем, які впливають також на країн-донорів через взаємозалежність і глобалізацію; водночас допомога має бути пріоритетною для тих країн, які мають більше перспектив розвитку в майбутньому (модель розвитку та ефективності);
- збільшення свого впливу в менш розвинених країнах, які стикаються з ідеологічними загрозами (стратегічно-оборонна модель або модель холодної війни).

Підсумовуючи, політичний реалізм може слугувати вагомим інструментом для миробудівництва, але найбільшої ефективності він може набути при його застосуванні у поєднанні із іншими теоретичними підходами. Це спричинено предметно-концептуальними установками теорії, яка здебільшого розглядає війну як перманентний стан міжнародних відносин, а мир як щось тимчасове. З точки зору реалізму, мир можна зберегти, коли це

вигідно наймогутнішим державам, оскільки вони зацікавлені у збереженні своєї переваги. У той же час держави можуть втручатися, коли їхні інтереси безпеки опинилися під загрозою, а їхні позиції влади підірвані.

РОЗДІЛ 4

РЕАЛІСТИ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

4.1 Баланс сил і геополітичні інтереси як фактори війни

Збройний конфлікт між Україною та Росією став результатом і формою перегрупування влади на пострадянському просторі, яке різною мірою прогресувало після розпаду Радянського Союзу. Мова йде не лише про порушення балансу сил у цьому постбіполярному геополітичному просторі, а й про створення «вакууму влади». Розпад імперій (як континентальних, так і колоніальних) призводить до дисбалансу сил на відповідних територіях і неминуче породжує низку конфліктних ситуацій, які більшою чи меншою мірою впливають на всі постімперські простори.

У воєнні часи безпекові загрози перетворюються на частину звичайного життя. За таких умов, пошуки сутності війни та миру поширюються не лише на теоретичний вимір, а й набувають практичного значення. Повномасштабне і неспровоковане вторгнення РФ в Україну, а також подальший розвиток конфлікту різко перевернули уявлення міжнародної спільноти про стабільність миру в Європі після закінчення Холодної війни. Питання про характер російсько-української війни та її сутність наразі є відкритим. Припущення про те, що новітня війна має зменшити роль конвенційних озброєнь, а «танкові битви» залишилися в минулому, виявилися передчасними.

Враховуючи геополітичну важливість України, її тісний економічний зв'язок з європейськими галузями, а також те, що вона є головним світовим виробником пшениці і транзитером російської нафти і газу, від якого донедавна залежали кілька європейських країн, зокрема Німеччина, в наукових колах не бракує експертів, які пропонують свої погляди на війну, пояснюють зброю, що використовується обома сторонами, і пропонують контекст подій, що розгортаються на відстані лише 1000 км від головних центральноєвропейських столиць, таких як Берлін, Прага та Відень. Саме у такому контексті і

випробовується аналітичний потенціал політичного реалізму у розумінні сучасних воєн.

Жахливе вторгнення Росії в Україну 24 лютого вже називають критичним поворотним моментом світової історії. Багато хто каже, що це остаточно знаменує кінець ери, яка настала після холодної війни, відкат «цілої і вільної Європи», яка, як ми думали, з'явилася після 1991 року, або насправді – це кінець «Кінця історії». Це стосувалося і табору пострадянських країн, які все ще залишалися проблемним у безпековому плані регіоном, де залишалися невирішені суперечки та забуті/приховані образи. Загалом, міцний і тривалий мир можливий лише на ґрунті стійкого й максимально рівного балансу сил. Безперечно, встановлення мирних відносин потребує й виконання низки ціннісних та інституційних умов, однак зазвичай вони тільки доповнюють та підтримують владно-силовий складник миротворчого процесу. Водночас ідеться не стільки про «мир за допомогою сили», скільки про «мир за допомогою рівноваги сил». Отже, й встановлення миру на пострадянському (постімперському) просторі відбудеться лише після відновлення на теренах колишнього Радянського Союзу балансу сил, порушеного як самим падінням цієї наддержави, так і відродженням російського імперіалізму. Розпад СРСР спричинив «вакуум влади», а імперські намагання РФ призвели до її диспропорційного розподілу. Тому повернення миру і спокою на терени колишнього СРСР вимагає заповнення «вакууму» та подолання диспропорцій. Пострадянський баланс сил є вторинним, тобто похідним і залежним від глобального розташування сил на міжнародній арені. Відновлення та підтримання подібного балансу вимагає як зовнішнього втручання світових центрів сил, так і зусиль його безпосередніх учасників [63, с. 158].

Першою поміж пострадянських держав, спроможних стримати черговий наступ імперської Москви, була і є Україна. Колишній радник з питань національної безпеки США Збігнев Бжезінський у 1994 році слушно зазначив: «Не можна наголошувати, що без України Росія перестане бути імперією, але коли Україна підкоряється, а потім підпорядковується, Росія автоматично стає

імперією» [113, с. 79]. Важливість України з точки зору Росії залишається найвищим імперативом. Відокремлення України було переворотом як для СРСР, що розпався, так і для новоствореної Російської Федерації [127, с. 55]. Тодішній посол США в СРСР, а потім у Росії; Роберт Штраус також порадив Вашингтону: «Найбільш революційною подією 1991 року для Росії може бути не крах комунізму, а втрата чогось, про що росіяни всіх політичних мастей думають як про частину своєї власної політики, причому близької до серця: Україна» [102]. Щось подібне повідомляв нинішній директор ЦРУ; У. Дж. Бернс, тодішній посол США в Росії. У своєму електронному листі Кондолізі Райс у 2008 році; він сказав, що «вступ України до НАТО є найяскравішою з усіх червоних смуг для російської еліти... Я ще не знайшов нікого, хто б розглядав Україну в НАТО як щось інше, ніж прямий виклик російським інтересам» [102]. Сам Путін попередив НАТО у своєму Саміті 2008 року, що будь-який крок із залучення України до альянсу буде ворожим актом проти Росії [134].

Проте Україна продовжує фігурувати як противага Росії в континентальній Європі, де Західний альянс під керівництвом США схильний вірити, що спроможна Україна в НАТО може фактично звести нанівець звичайну перевагу Росії щодо Східної та Центральної Європи. Такі думки зробили Україну великою ігровою шахівницею. Якщо Помаранчева революція 2004 року є початком цієї гри Заходу; тоді перемога Віктора Януковича як Президента України була другим туром, який виграв Путін. Янукович пообіцяв утримувати Україну від будь-якого військового альянсу, який може загрожувати Парадигмі російської безпеки [149]. Але усунення Януковича під час Революції Гідності 2014 року дало тривогу в Москві, яка відповіла окупацією Криму та підтримкою сепаратистського руху на Донбасі.

Ворожі відносини між Україною та Росією стали очевидними після Української Революції Гідності 2014 року під час протестів проти Януковича. Після цього прослідувала окупація Криму з України, Стратегія національної безпеки Києва щодо приєднання до НАТО, а Росія підтримує

донецьких і луганських сепаратистів на сході України, які спровокували війну на Донбасі. Росія неминуче вторглася в Україну 24 лютого 2022 року. Вторгнення підірвало збереження ліберального міжнародного порядку, який спонукав Росію до безжальних спроб повернути Україну під свій контроль. Росія знову вторглася в Україну, щоб заблокувати її цілі щодо вступу до НАТО

Однак Сполучені Штати підтримали українську Революцію Гідності, і, за словами Міршаймера, з позиції наступального реаліста, саме західні лідери, які просувають розширення НАТО, демократію та розширення ЄС, посилили неминуче російське військоve втручання [104, с. 80]. Поширюючи демократію, Сполучені Штати сприяли розширенню НАТО. Росія відчула себе зрадженою західними партнерами через підтримку «зміни режиму». Через це Москва була вимушена втрутитися «для захисту своїх життєво важливих інтересів», а Захід сприйняв її «як агресію ревізіоніста» [104, с. 82]. У відомій лекції Міршаймер так само стверджує, що Путін не погодився на порядок денний, створений Сполученими Штатами та союзниками по НАТО щодо України, тому анексував Крим у 2014 році [102]. Неореалістична теорія балансу сил Волтца визначає тиск, якому держави піддаються без пояснення дій інших держав, тим самим формує невпевненість і страх [144]. Події 2014 року та наслідки ознаменували нову «холодну війну» (яка відрізнялася від холодної війни, яка була глобальною війною, заснованою на глобальному протистоянні до перемоги опозиційної «соціально-політичної» системи) Заходу, намагаючись змінити політику Росії та кинути виклик її економіці санкціями.

Отже, у середині березня 2014 року Москва анексувала Крим. Відповідно до засад структурного реалізму, Росія вторглася в Україну, щоб збалансувати експансіоністські цілі НАТО на схід. Захоплення Криму було виправдано Путіним, щоб захистити російськомовне населення України від київської «фашистської хунти» [123, с. 227]. Таким чином, Путін виправдав анексію Криму «священною» метою повернути землю, що була помилково віддана в 1954 році [122, с. 165]. У цьому конкретному контексті мовні ігри Вітгенштейна можуть пояснити, як Путін створив соціальну реальність міфів,

таких як земля, яка спочатку належала Україні, «геноцид», який вчинили українці проти російськомовного населення на сході України, і декомунізація та денацифікація, щоб росіяни підтримували інтервенцію. Можна стверджувати, що Путін переплітав матеріальні здобутки з ідеологічними факторами.

Інші ознаки повного російського вторгнення в Україну загострилися. Через незмінну прихильність України приєднатися до НАТО, у грудні 2021 року Путін засудив діяльність НАТО у Східній Європі, припускаючи, що Сполучені Штати розміщують ракети поруч із Росією, і запитав, «як би американці відреагували, якби ракети розмістили на кордоні з Канадою чи Мексикою?» [3]. Росія вимагала від Сполучених Штатів і союзників НАТО відмовитися від експансіоністської політики та військових дій в Україні, Центральній Азії та на Південному Кавказі, аби не погрожувати безпеці РФ [3]. Хоча НАТО є оборонним безпековим альянсом, але акумуляція військової сили навколо кордонів Росії не є тим, що Москва толерує, оскільки навіть Сполучені Штати намагалися тримати великі держави подалі від своїх кордонів. Як і у випадку з кубинською ракетною кризою 1962 року, яка призвела до протистояння двох наддержав часів холодної війни. Таким чином, Путін сигналізував про готовність втрутитися в Україну, якщо НАТО продовжить процес інтеграції у Євроатлантичну спільноту.

Як відповідь; Україна наблизилася до Заходу та внесла зміни до Конституції у 2019 році, щоб приєднатися до НАТО та Європейського Союзу [16]. І останній барабан російсько-українського конфлікту пролунав, коли генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг прокоментував саміт НАТО у 2021 році: «Вони не можуть накладати вето на рішення своїх сусідів. Ми не повернемося до епохи сфер інтересів, коли великі країни вирішують, що робити з меншими» [114].

Таким чином, за аналогією Пелопоннеської війни, Росія й Україна були «приречені» на конкуренцію й конфлікт через обсяг їхніх державних потенціалів. Дві найпотужніші держави пострадянського простору не могли не

конкурувати і не конфліктувати (у більших чи менших обсягах і з вищою чи нижчою інтенсивністю). Російсько-український конфлікт був неминучим. Йшлося лише про форми, яких цей конфлікт набуватиме, та його масштабність, інтенсивність і тривалість [87]. Війни між постімперськими й постколоніальними державами не є чимось винятковим для історії й сучасності міжнародних відносин. Ці війни тривають за імперський спадок, тобто за минуле, а також за сучасне, тобто за актуальні можливості, права, статуси на геополітичних просторах колишніх імперій. Частина постімперських держав прагне привласнити імперський спадок та посісти панівні позиції, частина намагається цього спадку відцуратися або освоїти його частково, зберігши свою нещодавно здобуту незалежність.

Рішення Кремля розгорнути масштабні збройні дії проти України ґрунтувалося на уявленнях про слабкість її державних інститутів, збройних сил і про прихильність російськомовного населення, що відповідало панівній у суспільстві та владній верхівці РФ дискурсивній моделі світу російсько-радянського імперіалізму. Згідно з останньою Україна як країна і як держава насправді не існує, а є лише штучним витвором, вигаданим антиросійськими силами [36]. Руйнування СРСР проголошено «геополітичною катастрофою», наслідки якої мають бути ліквідовані через його реінкарнацію у вигляді оновленої Росії [11]. Тоді вторгнення на українські терени має бути визнане звільненням справжніх «росіян» або як справедлива каральна операція проти «українського фашизму». Для маскуванню панівного російського дискурсу в інформаційний простір вкладаються фейкові наративи про засилля фашизму в Україні, утиски російськомовних, наміри нападу на РФ військ НАТО тощо.

На рівні міжнародних відносин війна готувалася через пошук партнерів і союзників для РФ та нейтралізацію можливих союзників противника, України; створення найбільш сприятливого міжнародного середовища – для себе і негативних уявлень – про противника. Зокрема, Москва, з одного боку, вела інтенсивну пропаганду щодо неспроможності України як економічного партнера та держави загалом через світові медіа й тривалий час обробляла

своїх можливих партнерів (КНР, Іран, Білорусь, країни СНД та ін.), сподіваючись на їхню допомогу за розгортання агресивних воєнних дій [1]. З другого боку – Кремль намагався нейтралізувати можливу негативну реакцію країн Заходу, передусім США та ЄС, на очікувані порушення міжнародного права.

Події 2014 р., на думку Кремля, мали повторитись і у лютому 2022 р., коли росіянам протистояла недостатньо озброєна та не зовсім готова до опору армія країни, у внутрішньому просторі якої активно діяла п'ята колона. Однак тверда позиція керівництва держави, відмова президента країни від втечі та воля Збройних сил і суспільства до опору повернули очікувану логіку подій в іншій бік – від сценарію капітуляції до стратегічної перспективи перемоги.

Унаслідок відвертої агресії російсько-українська війна значною мірою втрачає свій гібридний характер, побудований на взаємодії «м'якої» і «жорсткої» сили, що в умовах війни в Україні забезпечувалось відповідно спецслужбами РФ та силами російської армії. Внутрішньополітичні суперечності в Україні поступаються місцем загальнонаціональній консолідації, що остаточно спростовує тези Москви про наявність в українському суспільстві ознак «громадянської війни». Спротив населення ворогу на тимчасово окупованих територіях демонструє фальш російського дискурсу звільнення, тоді як безчинства російських військових наочно засвідчують, хто по суті має називатися фашистами.

У цій ситуації логіка війни протидіє спробам встановити мир шляхом відносно капітуляції, наприклад, у спосіб припинення вогню та перемир'я на вигідних для противника умовах. Національним інтересам суперечить і прихована відмова від повного звільнення тимчасово окупованих територій, включно із Донбасом і Кримом, при збереженні формальної приналежності цих територій до України. Ефективний український дискурс миру, побудований на національних інтересах, передбачає повне відновлення суверенітету держави, звільнення тимчасово окупованих територій, покарання зрадників і злочинців, відшкодування збитків країною-агресором тощо.

4.2 Дилема безпеки і стратегічне протистояння

Одне з понять, яке майже відразу спадає на думку, коли ми чуємо причини війни від російського керівництва, – дилема безпеки [5]. Це стратегічна головоломка, з якою стикаються держави, які приймають рішення, за умов високого рівня невизначеності в поєднанні з думкою про найгірший сценарій, вдатися до превентивної атаки. Дилема безпеки є однією з найбільш інструментальних концепцій реалізму. Вона доводить, що виживання є найвищою метою держави і воно потребує точного управління балансом сил, зокрема з метою недопущення виникнення сильніших коаліцій або того, щоб держава була змушена протистояти сильнішому супротивнику. Але управління балансом сил у такий спосіб породжує вразливість для інших держав, які не можуть бути абсолютно впевнені щодо намірів держави, що посилюється. Оскільки реалізм радить звертати увагу на потенціал влади, а не на наміри чи обіцянки інших, чиясь зростаюча влада завжди викликає занепокоєння [129].

Численні війни почалися через дилему безпеки. Її парадокс лежить в основі реалізму: намагаючись максимізувати свою безпеку, держави часто сприймають це як загрозу та виявляються втягнутими у війни. Потрапивши в дилему безпеки, міжнародні актори можуть лише вимірювати потенціали потужності. Це призводить до постійного страху та підозри, які посилюються, якщо сторони, як у випадку з Росією та Україною, мають попередню історію бойових дій та невирішених територіальних суперечок. Невпевненість у намірах та страх гіршого змушують держави сприймати сусідів як ворогів. Відносини з ними починають виглядати як ігри з нульовою сумою, в яких виграш одного можливий лише за рахунок програшу іншого. У таких взаємодіях будь-яка перевага має вирішальне значення; і важливо використати це, перш ніж вона зникне.

Дилема безпеки веде до війни тих, хто боїться втратити контроль. Для таких держав найкращий спосіб зменшити невизначеність – це посилитися та розширитися. Вони обирають війну не стільки для того, щоб підкорити інших,

скільки для того, щоб переконатися, що вони не стануть загрозою в майбутньому. І ця логіка добре узгоджується зі стратегічною культурою Росії, країни, яка наразі має найбільш вражаючий досвід територіальної експансії. 21 лютого 2022 року, за три дні до вторгнення, президент Росії Володимир Путін виступив із довгим зверненням, оцінкою подій в Україні та навколо неї [15]. Разом із детальною та розлогою частиною, присвяченою його інтерпретації історії, він згадав деякі стратегічні міркування, а саме про втручання США у внутрішні справи держав, ядерну зброю та НАТО.

Аргументація Путіна була побудована навколо зростаючого військового потенціалу України та близькості до Заходу. І те, і інше розглядалося як загроза для Росії. За логікою російського президента, залучення Заходу до конфлікту між Росією та Україною, який триває після анексії Росією Криму в 2014 році, дедалі посилювався. На думку реалістів, Захід ігнорував попереднє занепокоєння Росії східною експансіоністською політикою НАТО після закінчення холодної війни та подальше розширення блоку із потенційною інтеграцією України несло ще більше загрозу для РФ [49]. Це не залишало Москві іншого вибору, окрім як застосувати тиск на Київ, щоб запобігти «кошмарному сценарію повного витіснення України зі сфери впливу Росії» [138].

З точки зору наступального реалізму, дії Росії розглядаються як природний вияв її прагнення до регіональної гегемонії. Цей підхід передбачає, що могутні держави завжди прагнутимуть домінувати над своїми сусідами та максимізувати свою владу. З іншого боку, оборонні реалісти трактують поведінку Росії як реакцію на передбачувані загрози її національній безпеці. Ця точка зору стверджує, що Росія за своєю суттю не є агресивною, але була змушена займати її нинішнє становище завдяки діям НАТО та ЄС, які вона сприймає як загрозові.

Механізм дилеми безпеки не залишає вибору в такій ситуації. Надаючи такого великого значення безпеці Росії, президент Путін створив для себе

загрози, як реальні, так і уявні. Війна не є неминучою навіть за таких обставин, але проблема була в стійкості та довірі до будь-яких можливих домовленостей.

Критичною перевагою Москви перед вторгненням була відсутність гарантій безпеки України з боку Заходу. Країна продовжувала перебувати в сірій зоні безпеки в Європі, не маючи ні союзників, ні захисту. Це зробило Україну вразливою для Росії; але з точки зору Путіна це теж могло змінитися. Говорячи про можливе членство України в НАТО, він зауважив, що це станеться не завтра, а у невизначений період часу. Це чітке свідчення того, як Путін сприймає час, який працює проти інтересів Росії. Можливе членство України в НАТО, за давньою російською традицією, було названо прямою загрозою безпеці Росії [120]. Така ж невпевненість і навіть страх щодо майбутнього можна побачити в роздумах Путіна про можливе отримання Україною ядерної зброї. Про перспективу ще більш віддалену і нереалістичну для України, ніж вступ до НАТО, все ж згадували. На думку Путіна, Україні буде відносно легко стати ядерною державою, а зброя масового знищення в Україні радикально змінить ситуацію для Росії. Прагнучи уникнути вразливості в майбутньому, Путін обрав війну в сьогоднішні, з усіма її ризиками та невизначеностями.

З точки зору російського президента, якщо все залишиться без змін, майбутнє виглядало б надто небезпечним. Його власні попередні рішення залишили занадто мало місця для стійкої угоди. Усі елементи дилеми безпеки – брак довіри, невизначеність і уявна загроза – були об'єднані. Час є ще одним важливим елементом у логіці дилеми безпеки; і Путін мав на увазі час, імовірно, з точки зору того, що він працює проти Росії. Його необачне рішення атакувати можна пояснити логікою дилеми безпеки, у якій війна стає можливим і навіть раціональним варіантом, враховуючи, що шанси на успіх ніколи не будуть вищими, якими б низькими вони не були.

4.3 Реалполітика, національні інтереси та шляхи до миру

Прихильники Realpolitik і національних інтересів стверджують, що дії Росії в Україні керуються холодними, жорсткими розрахунками національних інтересів. Анексія Криму та участь у східній Україні розглядаються як кроки для захисту стратегічних інтересів Росії, таких як збереження доступу до Чорного моря (через Крим) і запобігання приєднання України до західних інституцій, таких як НАТО та ЄС [110]. Ця точка зору стверджує, що моральні та ідеологічні проблеми є вторинними щодо досягнення державних інтересів і виживання.

Цінності й інститути відіграють важливу роль у світовій політиці, «пом'якшуючи» її жорстку владно силову природу та роблячи міждержавне змагання за владу й статус менш руйнівним і більш гуманним. Саме завдяки ціннісним та інституційним чинникам міжнародні відносини з «війни всіх проти всіх» перетворилися на більш менш цивілізовану конкуренцію, що час від часу ставиться під сумнів спробами реанімувати архаїчно насильницькі форми цих відносин на кшталт імперіалізму чи колоніалізму [122]. Цінність рівності разом із інститутами, покликаними забезпечити її втілення, є невід'ємною частиною сучасного світового політичного процесу, і саме цю цінність оскаржує нинішня Росія, що претендує на роль «вершителя долі» пострадянських держав і наро дів, привласнюючи собі якісь особливі права на міжнародній арені. Тому завдання «поставити на місце» новітнього «творця імперій» стосується не лише України, а й усього цивілізованого світу.

Кожен, хто порушує закріплені принципи взаємодії на міжнародній арені чи просто руйнує їх, має відповісти за це, інакше виникатимуть сумніви у спроможності й потрібності самого світового порядку. Нині здатність РФ дотримуватися правил міжнародного співіснування викликає певні заперечення. Ще Гоббс встановив, що у світі існують не лише люди, а й держави, патологічно неспроможні до соціалізації та схильні до девіантної поведінки [68]. Зіткнення з такими суб'єктами передбачає докорінного «виправлення» суспільства держави-агресора, а в разі його провалу — ізоляцію. Водночас пам'ятаймо, що йдеться про державу, яка отримала у

спадок від Радянського Союзу надпотужний ядерний арсенал і поєднує у собі безліч релігійних, етнічних, регіональних суперечностей. Тому й сценарій перетворення РФ на відповідального члена світової спільноти має певні переваги перед історичним сценарієм її руйнації. Водночас жодна держава світу не здатна завадити цій країні самознищитися. При цьому наявність ядерних арсеналів може зробити цей «державний суїцид» вкрай небезпечним.

Російсько український баланс сил відіграє для миру й безпеки на теренах колишнього Радянського Союзу роль владно силового базису — фундаментальної умови встановлення мирних відносин. Однак його відновлення й збереження потребує підтримки країн євроатлантичного полюсу глобальної силової конфігурації, оскільки йдеться про похідний від світового (вторинний та регіональний) баланс сил. Отже, принаймні на сьогодні повноцінної й стійкої українсько російської владно-силової рівноваги може бути досягнуто переважно за підтримки країн Заходу — держав євроатлантичної спільноти на чолі зі Сполученими Штатами. Останні здатні відіграти роль «балансера», котрий ослаблює російську сторону (передусім економічними санкціями та дипломатичною ізоляцією) і паралельно зміцнює українську сторону, доки відносини цих двох сторін не досягнуть стану більш менш стабільної (динамічної) рівноваги.

Зрештою російсько український антагонізм виявився не таким вже й масштабним, принаймні менш масштабним, ніж антагонізм франко німецький, що спричинив дві світові війни. І виключно агресія РФ пере творила неминучу для міжнародної царини міждержавну конкуренцію на відкрите збройне протистояння. Залишається сподіватися, що Третя світова війна не зріє десь у кремлівських кабінетах і донбаських степах. (Українська держава, передусім в особі її Збройних сил, робить усе можливе, щоб уникнути цього апокаліптичного сценарію). Франко німецьке протистояння тривало триста років — від Тридцятирічної війни і Вестфальського миру до Другої світової війни і Потсдамської конференції [40]. Хоча елементи цього протистояння простежувалися ще за часів раннього Середньовіччя (зокрема доби

Каролінгів), а його відгомін упізнаваний у «м'якій» конкуренції двох країн за лідерство в Євросоюзі.

Нинішнє протистояння України і Росії є протистоянням середньої й великої держав, і саме ця владно-силова (ресурсна) асиметрія робить міжнародну підтримку української сторони Сполученими Штатами й рештою країн Північноатлантичного альянсу та Євросоюзу просто необхідною [83]. Водночас чимало залежить від ступеня внутрішньої мобілізованості самої України та її спроможності максимально ефективно використовувати свій обмежений ресурс для досягнення стратегічних цілей. Можливо, що протистояння Росії й України відіграє для Східної Європи ту саму структурновизначальну роль, яку свого часу відіграло для Західної Європи протистояння Франції й Німеччини. Під кутом зору загальноєвропейського розташування сил припустимо (вкрай гіпотетичний історичний сценарій) говорити про два ключові симетричні баланси сил: франко-німецький на заході й російсько-український на сході Європи.

Нерівний, а тому й несправедливий, розподіл спадку СРСР став одним із безпосередніх чинників, що спричинив цілу низку збройних конфліктів на колишніх обширах цієї держави. РФ з цього спадку незаслужено отримала непропорційно більше, ніж решта пострадянських країн. Поступаючись своєю часткою, вони вважали, що таким чином «викупувають» власну незалежність у держави, котра за своїм статусом нічим від них не відрізнялася, однак була настільки самовпевненою, аби привласнити право говорити від імені колишнього Радянського Союзу (а тепер ще й імперії Романових) та розпоряджатися свободою і територіальною цілісністю інших.

Свого часу нерівномірний розподіл радянського спадку на користь РФ здавався цілком розумним компромісом. Проте наразі стає очевидним, що таке неспівмірне посилення однієї пострадянської держави стосовно інших зумовило появу в неї імперських амбіцій, спричинило агресивну зовнішньополітичну поведінку, остаточно розхитало баланс сил на теренах колишнього СРСР. Тому й нинішня «війна за радянський спадок» є, зокрема,

війною за перерозподіл потенціалу, залишеного природно відмерлим СРСР усім народам, що творили його наддержавну міць [49]. РФ доцільно позбавити того надлишку колишньої радянської могутності, який спонукає її здійснювати агресивну й імперіалістичну зовнішню політику, — аби стати нормальною («рівною серед рівних»), ця пострадянська країна має стати слабшою.

Величезний військовий потенціал (включно з ядерним арсеналом), що дістався сучасній Росії у спадок від СРСР і становить одну з головних опор її великодержавної могутності, був створений усіма народами Радянського Союзу, а нині стає засобом агресії проти них. Так само спільними зусиллями всіх громадян колишнього СРСР освоювалися та розвивалися багаті на природні ресурси віддалені регіони РФ, а нині ці ресурси використовуються для політичного шантажу й економічної експлуатації пострадянських народів та їхніх нових незалежних держав. Нинішня Росія виявилася негідною отриманого спадку і неспроможною використати його ані на користь собі, ані на користь іншим. Тому решта спадкоємців СРСР, а це всі колишні республіки, мають повне право оскаржити успадкування та вимагати перерозподілу того, що залишилося від СРСР, — зброї, ресурсів, майна, культурних цінностей тощо. Причому керуватися слід не лише цінністю справедливості, а й цінністю безпеки, позаяк нерівний розподіл радянського спадку на користь РФ надав їй можливість здійснювати агресивну імперську зовнішню політику, остаточно розбалансувавши міжнародні відносини на пострадянському просторі.

Історичний досвід взаємодії між державами, набутий у процесах чергування станів війни та миру, у світовій практиці закріплений різними механізмами регулювання відносин. Міжнародна спільнота прагне поставити різні аспекти взаємодій держав і народів щодо способів ведення воєнних дій, обмеження озброєнь тощо в правові рамки. Для цього створюються відповідні міжнародні організації, які мали би гарантувати безпеку й стабільність у світі.

Можна вважати мир сильним і стійким, якщо його основні безпекові структури є достатньо ефективними, щоб можливі суперечності та конфлікти не набували значних масштабів, і сприяють вчасному гасінню пожежі війни. Їх

недієспроможність робить мир безсилим, в чому глибоко впевнені реалісти. Річ не тільки в неефективності міжнародних організацій, таких як Ліга націй, ООН або ОБСЄ, але значною мірою у спроможності та бажанні великих світових сил, потужних держав або регіональних об'єднань діяти для забезпечення безпеки й стабільності, зважаючи на інтереси всіх народів, а не тільки власні [82].

Постійна дилема національного егоїзму і міжнародної солідарності, що перебуває в основі вирішення проблеми «вічного миру» в трактовці Канта, впливає на поверхню при будь-якому загостренні міжнародної ситуації, що потребує зусиль окремих держав, особливо тих, які беруть на себе відповідальність за безпеку у світі [95]. Заведено вважати, що кожна держава має дбати насамперед про власні інтереси, піклуючись про своїх громадян, і це начебто надає їй право відсторонитися від міжнародних проблем. Однак історичний досвід засвідчує хибність подібних підходів, як про це свідчить російська агресія проти України.

Свого часу основою Версальського миру, що визначив побудову світового порядку після Першої світової війни, стало домінування двох світових держав – Великої Британії та Франції, на які, таким чином, практично було покладено відповідальність за підтримку безпеки та стабільності у світі. Ці держави були насправді якнайбільше зацікавлені в підтримці створеної післявоєнними договорами політичної реальності. За умов самоізоляції США, невдоволення Італії та Японії, відсторонення від міжнародних справ більшовицької Росії та внутрішньохаотичного Китаю держави-переможниці мали задіяти всі можливі засоби задля збереження встановленого ними світового порядку на основі Версальського договору.

Панівний дискурс Другої світової війни має загальне смислове навантаження, побудоване на дещо міфологізованій основі протиставлення сил добра, порядку та справедливості силам зла, агресії, знищення життя. За таких умов негативні акти війни, допущені з боку «сил добра», виглядають як випадкові або необхідні з погляду кінцевого результату – перемоги. Подібні

спрощення реальності відносин між державами і народами в питаннях війни і миру й сьогодні є ефективними засобами політичних технологій, особливо коли потрібно мобілізувати великі маси населення на захист держави або якщо йдеться про зовнішню експансію та розширення життєвого простору.

Сучасний російський пропагандистський міф створює свою, паралельну реальність, в основу якої покладено урізаний варіант світової війни у вигляді комплексу наративів «Великої Вітчизняної». Це надає можливість переформатування значення подій війни на користь моделі, яка замовчує або применшує внесок до перемоги інших держав та народів, виводячи на перший план росіян як головних переможців. При цьому російський дискурс війни пролонгує ситуацію боротьби з німецьким нацизмом на реалії сучасного світу. РФ як наступниця СРСР стоїть начебто на чолі сил добра і веде війну зі світовим фашизмом, утіленням якого визначено нашу країну. Правдою, однак, є те, що, як і колись, правлячий режим у Москві агресивно діє проти сусідніх держав, а його потужний репресивний апарат спрямований як проти власного народу, так і проти інших, підкорених.

Радянський дискурс мав двоповерхову будову: з одного боку, елементи смислової моделі загальнолюдських цінностей, оскільки цього вимагала приналежність до табору переможців, тобто «сил добра», а з другого – побудова владних структур радянської імперії вимагала збереження тоталітарних смислових схем і подальшої експансії у зовнішньому світі, фактично залишаючись на боці «сил зла» [95]. Захід усвідомив це на найвищому рівні: свого часу Р. Рейган заявив про приналежність СРСР до «осі зла», що стало регулятивною ідеєю практичної політики США, спрямованої на руйнування радянської імперії [119].

Однак справу руйнування останньої так і не було доведено до кінця, і російський імперіалізм був відновлений режимом Путіна. Ліберально-демократичні сили Заходу, заспокоєні мирними запевненнями Москви і засліплені можливостями торговельно-економічних відносин із РФ, прогледіли найбільшу загрозу європейській та світовій безпеці з часів Другої

світової війни. Встановлені після Другої світової війни засади мирного існування та безпеки виявили свою неспроможність, тоді як політика держав, що брали на себе відповідальність за мир, виявилася недостатньо ефективною.

Мир формується в післявоєнних реаліях як результат конвенцій (явних чи неявних, формальних або змістовних) або мирних угод, які фіксують завершення війни. Мир означає встановлення і підтримання порядку, правил взаємодії та комунікацій; він тримається на прийнятих спільнотою правових відносинах. Натомість стан війни пов'язаний із порушенням угод і домовленостей, ствердженням права сили. Угоди й компроміси закріплюють певне співвідношення сил, але з плином часу воно може змінитися внаслідок розвитку силового потенціалу та зростання могутності сторони, яка зазнала поразки й рано чи пізно починає прагнути реваншу. Досягнення стійкого миру в найкращих традиціях політичного реалізму можливе або в разі знищення противника як дієздатної сили або його включення у свою систему владного порядку, через його підкорення або упокорення. Тоді суб'єкт дії позбавляється ідентичності та власної волі.

Рух у напрямку до миру означає розвиток логіки війни до її завершення, припинення воєнних дій і досягнення стану балансу сил. Такий стан може виникнути внаслідок повного розгрому противника і його капітуляції, тобто втрати волі до боротьби, або внаслідок виснаження обох сторін, коли переважає небажання воювати.

Проте сучасні війни не визнають себе обмеженими міжнародним правом. Вони прагнуть до маскуванню під різного типу «військові операції» та відбуваються у специфічний спосіб війн гібридних або терористичних, які практично є поєднанням воєнних дій і таємних операцій [82]. Відповідно, створюються особливі умови гібридних війн зі своїми засобами породження смислів. Зокрема, в аспекті комунікацій завдання гібридної війни полягає не в досягненні порозуміння, а у створенні численних непорозумінь і хаосу мислення, продукуванні різних версій подій, які однаково претендують на

істинність. Аналогічно, збройні операції здійснюються так, щоб не було зрозуміло, хто за ними стоїть і яку мету вони переслідують.

Гібридна війна є війною «на етапі становлення», яка відбувається в умовах відносного миру. Вона не має самостійного значення, а розширюється до стану конвенційної і, зрештою, абсолютної (тотальної) війни як такої. Гібридна війна не може завершитись миром, оскільки її цілі приховані, а агресивні дії замасковані. Війна Росії проти України та протистояння РФ з усім світом дає підстави твердити, що із збереженням форм гібридної конфронтації війни жорсткого типу повертаються у світову геополітику [60].

Таким чином, у вимірі міжнародних відносин стан миру є результатом взаємної стриманості, обмеження агресивних рухів, спроможних порушити світові або регіональні баланси, відносини владного типу – міждержавні залежності та впливи. У таких умовах безпека країни може бути гарантована міжнародною спільнотою, союзом з іншою, потужнішою державою через систему колективної безпеки тощо. Ідея сильного миру полягає у встановленні дієвих механізмів активного реагування на ситуації, що призводять до розгортання війни. Опція «поганого миру», або миру будь-якою ціною, тільки заради припинення бойових дій, Україну не влаштовує. «Поганий мир» був би тимчасовим, непевним перепочинком, який РФ зможе використати для відновлення військового потенціалу та чергового нападу на Україну й реалізації своїх ширших геополітичних цілей. Перспектива виплескування війни за кордони України у власне мілітарному вимірі стає в такому разі неминучою. А стримати наслідки тривалої міграційної та світової продовольчої кризи буде неможливо.

ВИСНОВКИ

Протягом історії війна була поширеною моделлю взаємодії між політичними суб'єктами. Незважаючи на свою руйнівну природу та негативний вплив, вона є потужним каталізатором змін, оскільки впливає як на міжнародну, так і на національну політичну систему. Тридцятилітня війна в Європі (1618-1648) завершилася підписанням Вестфальського договору, який запровадив концепцію суверенітету. Наполеонівські війни порушили рівновагу сил у Європі. Світові війни більшою мірою перекроїли політичну структуру всього світу. Таким чином, війни можна розглядати як агенти трансформації. Крім того, протягом більшої частини історії війна використовувалася як політичний інструмент і як частина дипломатії.

Реалізм є найстарішою та найвідомішою школою міжнародних відносин. Реалізм — це не єдина теорія, а скоріше сукупність теорій, які поділяють спільні припущення. Наприклад, усі теорії реалізму сходяться в тому, що держави є основними акторами, які раціонально переслідують свої інтереси, міжнародна система є анархічною, а розподіл влади є основним визначальним фактором міжнародних результатів.

Реалісти пояснюють причини війни, використовуючи концепцію анархії та балансу сил. Анархія означає відсутність суверенної, вищої влади, яка може формулювати або виконувати закони в рамках міжнародної системи. Це означає, що держави повинні захищати себе, оскільки влада тут належить тим, хто може за себе постояти. Засновник структурного реалізму Кеннет Вальц стверджує, що розподіл влади має більший вплив на міжнародні результати, ніж внутрішні характеристики держав. Фукідід пояснив це в «Меліанському діалозі» словами: «Сильні беруть те, що можуть, а слабкі страждають від того, що мусять». Конфлікт інтересів є основною рушійною силою міжнародної політики, коли кожна національна держава робить усе можливе для просування власних інтересів. Держави обирають війну, коли мирні заходи досягнення їх цілей не приносять успіху. Війна, за Клаузевіцем, є

продовженням політики. Цим твердженням Клаузевіц узаконив застосування сили.

У сучасному світовому порядку Росія, дотримується принципів *raison d'état*, підвищуючи свою потужність. Проте провину за російсько-українську війну не можна покладати лише на одну сторону. Політичні обставини, дисбаланс влади, головоломка з безпекою та певні нерозумні рішення могли стати причиною. Цей конфлікт також передає важливий урок про те, що незалежно від того, наскільки б економічно могутньою не була держава, ніколи не можна недооцінювати необхідність сильної та міцної армії.

Якщо ми використовуємо реалістичні припущення, щоб зрозуміти російсько-українську війну, вторгнення до Росії, ймовірно, можна вважати спробою відновити баланс сил, який почав більше зміщуватися в бік Америки та її союзників. Але як виявилось, кілька важливих уроків можна винести з війни. Загалом війна виявляється саморуйнівною для Росії з точки зору її внутрішніх і зовнішніх інтересів.

По-перше, геополітичне середовище Росії також погіршилося, оскільки її сусідні країни, такі як Фінляндія та Швеція, вирішили приєднатися до НАТО, побоюючись, що агресивна Росія під керівництвом експансіоністського лідера також загрожуватиме їм. Розпочавши цю війну, Путін також зробив Україну одвічним ворогом, тим самим скомпрометувавши її відносини з історичним буфером і союзником.

По-друге, імідж Росії як великої держави впав після важкої наступальної операції, що й досі триває. Незважаючи на те, що російська армія сильно постраждала від внутрішніх негараздів у 90-х роках, багато експертів і звичайні люди все ще вважали її другою за потужністю армією у світі, її боялися Захід і сусідні з Росією країни. Однак той факт, що російська армія не змогла швидко подолати захист України, показав, що звичайні військові можливості Росії є дефіцитними на багатьох рівнях.

По-третє, санкції, які були введені у відповідь на вторгнення російської армії, вплинули на російську економіку, що зробило Росію найбільш санкційною країною в світі. Через це російська економіка погіршується.

По-четверте, з точки зору самого Путіна, війна спричинила політичні наслідки в Росії, таким чином скомпрометувавши владу Путіна. Окрім фаланги народного повстання проти Путіна та загального нездужання в його елітах, власник групи Вагнера Євгеній Пригожин зруйнував ієрархію своєї диктатури, погрожуючи повернути машину Вагнера проти самої Росії. Білорусам знадобилося досягти компромісу між двома сильними людьми, щоб запобігти громадянській війні в Росії. Зрозуміло, що всеосяжна влада Путіна не поширюється на найуспішніший об'єкт у російському арсеналі. Політичне майбутнє виглядає похмурим.

Тому нині йдеться не стільки про зовнішньополітичні поразки України — хіба що про певні труднощі, неминучі в складній та суперечливій дипломатичній практиці — скільки про втрату ідеологічних ілюзій і позбавлення марних сподівань, зокрема на негайну та вигідну виключно для української сторони збройну допомогу Заходу чи здоровий глузд росіян. Настав час поєднати політичний реалізм, збройну силу, громадянську мужність. Крім того, потрібно тверезо оцінювати ситуацію в країні та історичний шлях, який вона подолала в минулому й на початку цього століття, — шлях воєн, голодоморів, репресій, корупції, деградації, на якому втрат було значно більше, ніж здобутків. Вважати, що українські військові та дипломати набагато кращі від українських державних службовців, суддів, лікарів, викладачів, інженерів, науковців тощо, висувати до них якісь завищені вимоги наївно і хибно. Занепад не оминув жодної сфери суспільного життя України, однаково уразивши науку, освіту, медицину, збройні сили, судочинство, державну службу.

Нинішню зовнішньополітичну ситуацію та міжнародно політичне становище України не варто оцінювати надто песимістично. У збройних конфліктах слід покладатися передусім на зброю й перемоги, а не дипломатію

й домовленості. Сильні держави виростають із потужних конфліктів, що їх вони самотужки долають. Історія свідчить, що державності, які штучно конструювалися («викроювалися») європейськими дипломатами за столом переговорів, зазвичай були слабкими, залежними, недієздатними, обіймаючи найнижчі щаблі владно силової ієрархії Європи та світу.

Військова й дипломатична слабкість «об'єднаної Європи» навряд чи буде подолана у спосіб відродження давніх і напівзабутих проектів на зразок «загальноєвропейських збройних сил». Повернення до старих ідей зазвичай порушує питання про причини їх нереалізації в минулому. Існування загальноєвропейських збройних сил суттєво зміцнило б позиції «об'єднаної Європи» та запобігло багатьом конфліктам. Однак попри ці очевидні переваги, їх так і не було створено, що стає історичним аргументом на користь малої здійсненності, а можливо, й утопізму самої ідеї.

Нині європейці не мають ані достатніх ресурсних та організаційних можливостей, ані належного бажання (стратегічної волі) сформувати «загальноєвропейські збройні сили». Спроба реалізувати цей давній і напівзабутий проект лише зашкодить трансатлантичній солідарності, спрацювавши на користь сил регіонального імперіалізму й релігійного фундаменталізму. Натомість має йтися про зміцнення європейського складника системи Північноатлантичного альянсу, що вимагатиме від країн Європи додаткових зусиль щодо посилення їх обороноздатності. Українські Збройні сили, які поступово міцнішають і гартуються, спроможні відіграти суттєву роль у нарощенні оборонного потенціалу НАТО в Європі. Вони можуть стати важливою частиною не утопічних чи анти американських, а цілком реальних загальноєвропейських збройних сил, що діють під егідою та в межах Північноатлантичного альянсу.

З реалістичної точки зору, забезпечення поразки Росії в Україні принесло б значну користь Сполученим Штатам. Це не тільки посилює б безпеку американських союзників у Європі (а також уразливих сусідів Росії), але й створило б сприятливіший баланс сил, оскільки Сполучені Штати

продовжують свою постійну стратегічну конкуренцію з Китаєм. Якщо провал російської агресивної війни спричинить значні зміни всередині Росії, Сполучені Штати та їхні союзники отримають можливість виправити деякі помилки, виявлені реалістами в побудові європейської архітектури безпеки після холодної війни, яку багато реалістів (і російські вчені) називають ключовим фактором конфлікту навколо України. Навіть якщо Росія залишиться войовничою та агресивною, її невдача в Україні зробить її слабшою, біднішою та більш ізольованою.

Віра реалістів у постійний характер міжнародної конкуренції може засліпити їх від поворотних моментів в історії, коли раніше немислимі можливості стають очевидними, так само як їхні заклики до безпристрасного аналізу можуть затьмарити важливість людських факторів, таких як емоції та ідеологія. Велика частина реалістичних коментарів про війну в Україні потрапила в цю пастку. Прихильники реалістичної традиції повинні визнати, що війна в Україні є переломним моментом для Європи та глобального балансу сил.

Більше двох років війни принесли величезні страждання, але також дали можливість змінити міжнародний порядок, яка є лише раз у покоління. Такий порядок може розвинути у два сценарії майбутнього міжнародного порядку, «порядок автократичних держав» – або таким, який базуватиметься на новому консенсусі щодо цінності ліберальної демократії, з більш безпечною Європою та Сполученими Штатами, які мають більш вигідне положення для довгострокової конкуренції з Китаєм.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Белесков М. В чому полягає російська стратегія. Дослідження аналітичного центру RAND, 2021. URL: <https://texty.org.ua/articles/104379/v-chomu-polyahaye-rosijska-stratehiya-doslidzhennya-analitychnoho-centru-rand/>
2. Біль 117-го скликання Конгресу США № S.3522 від 3 січня 2022. <https://www.congress.gov/117/bills/s3522/BILLS-117s3522enr.pdf>
3. Відеопереговори Джо Байдена з Путіним завершилися. LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2021/12/07/500364_videoperegovori_dzho_baydena_z.ht
[ml](#)
4. Головченко В. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження. Київ : Ніка-Центр, 2016. 184 с.
5. Гончаренко Р. Росія проти України. Як дійшло до великої війни. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/rosiia-proty-ukrainy-yak-diishlo-do-velykoi-viiny/a-60242572>
6. Горбулін В. Геополітика та російсько-українська війна: взаємовідносини без прикрас. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2014. 38 с.
7. Горбулін В. Україна і Росія: Дев'ятий вал чи Китайська стіна. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2015. 132 с.
Режим доступу : <https://cutt.us/FuJ7T> (дата звернення: 25.10.2023)
8. Дзьобань О.П. Національна безпека в суспільствах транзитивного типу: монографія. Харків: НАУ ім. М.С.Жуковського "ХАІ", 2004. 291 с.
9. Клаузевиц К. О войне. СПб.: Terra Fantastica, 2003. 523 с.
10. Кревельд М. Ван. Трансформація війни. СПб.: Альпина Бизнес Букс, 2005. Мережі та мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. Дж. Арквілла, Д. Ронфельдта. К.: Вид. дім «Києво-Мог. акад.», 2005. 344 с.
11. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: Каламар, 2017. 268 с.

12. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
13. Меринг Ф. История войн и военного искусства. СПб: АСТ, 2000. С. 83-160.
14. Мінфін. Втрати РФ у війні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/casualties/>
15. Обращение Президента Российской Федерации. 2022. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/67843>
16. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 р. № № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2680-19#Text>
17. Промова Ангели Меркель, Канцлера Німеччини, на засіданні Бундестагу про війну в Україні. 2022. URL: <https://www.bundestkanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/kanzlerin-merkel-zur-ukraine-1944260>
18. Промова Бориса Джонсона, Прем'єр-міністра Великої Британії, на засіданні Парламенту про війну в Україні. 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-statement-on-ukraine-28-february-2022>
19. Промова Володимира Зеленського, Президента України, на Генеральній Асамблеї ООН про війну з Росією. 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zasidanni-69356>
20. Промова Джо Байдена, Президента США, "Росія та Україна: війна, мир та глобальна стабільність". 2022. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/01/19/remarks-by-president-biden-on-russia-and-ukraine-war-peace-and-global-stability/>

21. Промова Еммануеля Макрона, Президента Франції, на засіданні Ради Безпеки ООН про війну в Україні. 2022. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2022/02/24/declaration-de-m-le-president-de-la-republique-a-loccasion-de-la-session-de-la-cite-des-sciences-et-de-lindustrie-sur-la-situation-en-ukraine>
22. Промова Сержа Коваленка, Посла США в Україні, про війну в Україні та її вплив на світ. 2022. URL: <https://ua.usembassy.gov/uk/remarks-by-ambassador-k-18/>
23. Смолій В. ІСТОРИК І ВІЙНА / НАН України. Інститут історії України, 2022. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0016388>
24. Сунгуровський М. Плани адміністрації Байдена. До чого готують Україну та яку роль тут відіграє Китай. NV.ua. 04.11.23. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/bayden-gotuye-peremogu-ukrajini-do-svojih-viboriv-viyskoviy-ekspert-skazav-yak-kitay-rozpaluyue-viynu-50365337.html>
25. Угода між Україною і Російською Федерацією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їх розукомплектування та знищення від 11 квітня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_016#Text
26. Указ Президента РФ о Стратегии национальной безопасности РФ. 2021. URL: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf>
27. Фукидид. История Пелопенесской войны. Санкт-Петербург: Наука, 1999. 590 с.
28. Хойзер Б. Книга Клаузевица о войне как шедевр XXI века. М.: Жуковский: Кучково поле, 2007. С. 260-280.
29. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат. СПб.: Гуманитарная академия, 2006. С. 267-283.

30. «Гібридна війна: як змінилася технологія конфліктів» - BBC Ukrainian. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61371202>
31. «Нова генерація зброї: як змінюється природа війни» - Радіо Свобода. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nova-generatsiia-zbroi-yak-zminiueisia-pryroda-viiny/31754578.html>
32. «Штучний інтелект війни: як зміниться природа війни» - DW. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/штучний-інтелект-війни-як-зміниться-природа-війни/a-60514877>
33. Air Command and Staff College Lecture, WT-526: Russian Cyber Operations, 4 October 2021.
34. Aron R. Paix et guerre entre les nations. Paris : CALMANN-LEVY, 2004. 832 p.
35. Aron R. Peace and War: A Theory of International Relations. Garden City, NJ: Doubleday, 1966. 820 p.
36. Aslund A. Cold peace: Russia's new imperialism. New Haven: Yale University Press. 2022. 312 p.
37. Axelrod R., Keohane R. Achieving Cooperation Under Anarchy: Strategie and Institutions. World Politics No. 38, 1985. P. 226-254.
38. Baldwin D. Neoliberalism, Neorealism, and World Politics. In Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate, ed. David A. Baldwin. New York: Columbia University Press, 1993.
39. Bartelson J. War in International Thought. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 242 p.
40. Boot M. Invisible armies: An epic history of guerrilla warfare from ancient times to the present. New York: Liveright. 2013. 784 p.
41. Bousquet A. Knowledge in and of military operations: enriching the reflexive gaze in critical research on the military. Critical Military Studies Vol. 8. No. 4, 2020. P. 1-19.
42. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Orderin World Politics. NewYork: Columbia University Press, 1977. 329 p.

43. Bull H. The Twenty Years' Crisis Thirty Years On. *International Journal*. No. 24, 1969. P. 625-638.
44. Carr E. *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*. New-York : Harper Perennial, 2016. 244 p.
45. Cederman L., Daase C. Endogenizing corporate identities: The next step in constructivist IR theory. Guzzini S, Leander A (eds) *Constructivism and International Relations. Alexander Wendt and His Critics*. London: Routledge, 2006 P. 118–139.
46. Charap S., & Colton, T. *Everyone loses: The Ukraine crisis and the ruinous contest for post-Soviet Eurasia*. New York: PublicAffairs. 2022. 212 p.
47. Conference on security and co-operation in europe final act – Helsinki 1975. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>.
48. Crane G. *Thucydides and the ancient simplicity*. California, University of California press, 1998. 330 p.
49. Darar M. *Returning to Realism: The Other Face of the Ukraine Crisis*. 2022. URL: <https://www.e-ir.in-fo/2022/06/12/returning-to-realism-the-other-face-of-the-ukraine-crisis/>
50. Dimitri M. *What Does the Russian Army Think About its War in Ukraine? Criticisms, Recommendations, Adaptations*. *Russie.Eurasie.Reports*, No. 44, Ifri, September 2023. 46 p.
51. Director of National Intelligence, *Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections*, Intelligence Community Assessment. Washington, DC: National Intelligence Council, 6 January 2017, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf, ii-iii.
52. Dzoban O. *Modern War: Transformation to Network Forms*. *Information and Law*, 2022. No. 3(42). P. 21–30. Mode of access: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.3\(42\).270092](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.3(42).270092) (date of access: 10.10.2023).

53. Edginer H. Offensive ideas: structural realism, classical realism and Putin's war on Ukraine. *International Affairs*. 2022. Vol. 98(6). P. 1873–1893. DOI:<https://doi.org/10.1093/ia/iiac217>.
54. Engelhardt T. *The end of victory culture: Cold War America and the disillusioning of a generation*. Amherst: University of Massachusetts Press. 2004. 408 p.
55. Fleming, C. New or Old Wars? Debating a Clausewitzian Future. *Journal of Strategic Studies*, 32(2), 2009. 230 p.
56. Foley R. 'Transformation in contact': learning the lessons of modern war *International Affairs*, 2011. Vol. 87, no. 2. P. 253–270. Mode of access: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2011.00972.x> (date of access: 22.11.2023).
57. Former US National Security Advisor Zbigniew Brzeziński on Russian affairs in Ukraine. URL: <http://tinyurl.com/45nudzzh>
58. Fowler M. Strategies for Peace, in: *Peacebuilding paradigms: the impact of theoretical diversity on implementing sustainable peace*. ed. H. F. Carey, Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 31 – 46.
59. Freedman L. *The Future of War*. New York: Public Affairs, 2017. 400 p.
60. Galeotti M. *Russia's war in Ukraine: Causes, course, and consequences*. Oxford: Oxford University Press. 2022.
61. Glaser C. The Security Dilemma Revisited. *World Politics*. Vol. 50, No. 1, 1997. P. 171-201.
62. Glebov S. Borders of In/Security in the 'Border' Regions of the Black Sea and the Case of Ukraine: Social Spaces, Identity, and Military Power // *Old Borders – New Challenges, New Borders – Old Challenges: De-bordering and Re-bordering in Contemporary Europe* / Jaroslaw Janczak (ed.). Series of the Collegium Polonicum, Thematicon 34. Berlin: Logos Verlag Berlin, 2019. P. 19-30.
63. Glebov S. *Ukraine between Russia and the West: Russian Challenge to Euro-Atlantic Security*. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019. P. 153-168.

64. Gow K. War or Peaceful Transformation: Multidisciplinary and International Perspective. Hauppauge: Nova Science Publishers, Incorporated, 2020. 638 p.
65. Gutterman S. A. The return of geopolitics: The Ukraine crisis and the new Cold War. New York: Cambridge University Press. 2022
66. Heupel M., Zangl B. Von 'alten' und 'neuen' Kriegen. Zum Gestaltwandel kriegerischer Gewalt. Politische Vierteljahresschrift 45, 2004. P. 346–369.
67. Hewitt J., Wilkenfeld J., and Gurr T. Peace and Conflict. Executive Summary: Center for International Development and Conflict Management, 2008. 29 p.
68. Hobbes T. Leviathan. N.Y. : Penguin Classics, 2017. 688 p.
69. Hoffman B. Terrorism: Who is fighting whom? Response to article by Caleb Carr, World Policy Journal, Winter 1996/1997 issue. World Policy Journal 14, 1997. P. 97–104.
70. Holsti K. The State, War, and the State of War. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 260 p.
71. Howard M., Wilson A. Military Science in an Age of Peace. The RUSI Journal, 1974. P. 3–11.
72. Huntington S. The clash of civilizations? Foreign Affairs. Vol. 72, No. 3, 1993. P. 22–49.
73. Jervis R. War and Misperception. The Journal of Interdisciplinary History. Vol. 18, No. 4, 1988. P. 675-700.
74. Joffe G. Russia and the West: A tale of disconnection. Journal of International Affairs. Vol. 72, No. 3, 2022. P. 1-22.
75. Kaldor M. New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era. Stanford: Stanford University Press, 2012. 280 p.
76. Kalyvas S. 'New' and 'old' civil wars. A valid distinction? World Politics Vol. 54, 2001. P. 99–118.

77. Kaplan R. *The Coming Anarchy. Shattering the Dreams of the Post-Cold War*. New York: Random House, 2000. 224 p.
78. Kaplan R. *The Tragic Mind: Fear, Fate, and the Burden of Power*. Yale : Yale University Press, 2023. 152 p.
79. Kissinger H. The Viet Nam negotiations. *Foreign Affairs*. Vol. 47, 1969. P. 211–234.
80. Lacina B, Gleditsch N. Monitoring trends in global combat. A new dataset of battle deaths. *European Journal of Population*. Vol. 21, 2005. P. 145–166.
81. Lake D., Rothchild D. *The International Spread of Ethnic Conflict. Fear, Diffusion, and Escalation*. Princeton: Princeton University Press, 1998. 424 p.
82. Lankina T. Russia's hybrid war in Ukraine: Breaking the transatlantic consensus. *Journal of Democracy*, Vol. 33 No. 2, 2022. P. 36-50.
83. Larsen H. Which kind of realism should drive Western support for Ukraine? 2022. URL: <https://www.ceps.eu/ceps-publications/which-kind-of-realism-should-drive-western-support-for-ukraine/>
84. Latham A. How the Ukraine war vindicates realism. *The Hill*. 15.09.2022. URL: <https://thehill.com/opinion/in-ternational/3643585-how-the-ukraine-war-vindicates-realism/>
85. Levy J. *Causes of War* / Jack Levy, William Thompson. Wiley & Sons, Incorporated, 2011. 288 p.
86. Levy J., Walker T., and Edwards M. Continuity and change in the evolution of warfare. In: Maoz Z, Gat A (eds) *War in a Changing World*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001. P. 15–48.
87. Librera T. The Russian invasion of Ukraine and the threat of realism in Europe. 2022. URL: <https://www.eurac.edu/en/blogs/eureka/the-russian-invasion-of-ukraine-and-the-threat-of-realism-in-europe>
88. Lobell S., Ripsman N., Taliaferro J. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 310 p.
89. Luttwak E. Give War a Chance. *Foreign Affairs*. Vol. 78, No. 4, 1999. P 36.

90. Machiavelli N. *Art of War*. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 312 p.
91. Machiavelli N. *The Prince*. N.Y. : Penguin Classics, 2003. 144 p.
92. Macleod C. Form and meaning in the Melian dialogue. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*. Vol. 23, No. 4, 1974. P. 385-400.
93. Mahda Ye. *Hybrid war: survive and win*. Kharkiv: Vivat, 2015. 304 p.
94. Mankoff J. *Russia's War in Ukraine: Identity, History, and Conflict*. Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2022. 12 p. URL : <http://www.jstor.org/stable/resrep40567>.
95. Mankoff J. *The Realist Case for Ukraine*. 2023. URL: <https://www.fpri.org/article/2023/01/the-realist-case-for-ukraine/>
96. Marcotte-Chenard S. What can we learn from political history? Leo Strauss and Raymond Aron, readers of Thucydides. *The review of politics*. No. 80, 2018 P. 57-86. doi: 10.1017/S0034670517000778
97. Masters J. The separation of Ukraine from Russia is the coup de grâce. *Council of Foreign Relations*, 2023. URL : <https://www.cfr.org/backgrounder/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia>
98. Materniak D. Hybrid War: Russian Doctrine and Lessons from Russian-Ukrainian war. *Strategic Panorama*. No. 1-2, 2020. P. 42-47.
99. McQueen A. Political realism and the realist “Tradition”. *Critical review of international, social and political philosophy*. Vol. 20. No 3, 2017. P. 296-313. doi:10.1080/13698230.2017.1293914
100. Mearscheimer J. *The Tragedy of Great Power Politics*. W. W. Norton, 2001. 555 p.
101. Mearscheimer J., Rosato S. *How States Think: The Rationality of Foreign Policy*. Yale: Yale University Press, 2023. 304 p.
102. Mearsheimer J. Great power rivalries: the case for realism. *Le Monde*, 2023. URL: <https://mondediplo.com/2023/08/02great-powers>
103. Mearsheimer J. The case for a Ukrainian nuclear deterrent. *Foreign Affairs*. Vol. 72. No. 3, 1993. P. 50–66.

104. Mearsheimer J. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. *Foreign Affairs*. Vol. 93. No. 5, 2014. P. 77–89.
105. Mello P. *Routledge Handbook of Foreign Policy Analysis Methods*. London : Routledge. 2022. 602 p.
106. Morgenthau H. J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* / Hans J. Morgenthau. Fifth Edition, Revised. N.Y. : Alfred A. Knopf, 1978. 653 p.
107. Muller A., Livingston P. Realism/Anti-Realism: A Debate. *The Politics of Systems and Environments*. No. 30, 1995. P. 15-32.
108. Munkler H. *The New Wars*. Polity, 2017. 180 p.
109. Murphy M. *Understanding Russia's concept of total war in Europe*. 2016. URL: <https://www.heritage.org/defense/report/understanding-russias-concept-total-war-europe>
110. Nelson S. *Russia-Ukraine War: The Realist Perspective*. 2022. URL: <https://www.mironline.ca/russia-ukraine-war-the-realist-perspective/>
111. Ober J. *Thucydides and the invention of political science*. Brill's companion to Thucydides. Princeton/Stanford Working Papers in Classics Paper No. 110515, 2005. 30 p.
112. Posen B. *Hypotheses on the implications of the Ukraine-Russia war*. *Defense Priorities*. 2022. URL: <https://www.defensepriorities.org/explainers/hypotheses-on-the-implications-of-the-ukraine-russia-war>
113. Power J. and Brzezinski Z. *War, Peace, and American Politics: Talking with Zbigniew Brzezinski*. *World Policy Journal*. Vol. 24, No. 3 , 2007. P. 75-82.
114. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of NATO Heads of State and Government. NATO, 2021. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_184959.htm?selectedLocale=en
115. *Realism in Political Theory*. Ed. by R. Sagar, A. Sabl. London: Routledge, 2018. Mode of access: <https://doi.org/10.4324/9781351168762>

116. Ripsman N. M., Taliaferro J. W., Lobell S. E. Neoclassical Realist Theory of International Politics. Oxford: Oxford University Press. 2016. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199899234.001.0001.
117. Ripsman N. Realism, Rationalism and Peace. A top-down and a staged perspective. Peacebuilding paradigms: the impact of theoretical diversity on implementing sustainable peace. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. P. 47-58.
118. Romilly J. Thucydides and Athenian Imperialism. Oxford: Oxford university press, 1963. 400 p.
119. Ronal Reagan's "Evil Empire" Speech to the National Association of Evangelicals. National center, 1983. URL: <https://nationalcenter.org/ncppr/2001/11/04/ronal-reagans-evil-empire-speech-to-the-national-association-of-evangelicals-1983/>
120. Rösch F. Realism, the War in the Ukraine, and the Limits of Diplomacy. Analyse & Kritik. Vol. 44. No. 2, 2022. P. 201–218. DOI: <https://doi.org/10.1515/auk-2022-2030>.
121. Rose G. Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. World Politics. Vol. 51. No 1, 1998. P. 144–172.
122. Sakwa R. Putin's wars: The rise of Russia's new imperialism. London: Bloomsbury Academic, 2022. 296 p.
123. Sakwa R. Russia Against the Rest. The Post-Cold War Crisis of World Order. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 362 p.
124. Schlatter R. Thomas Hobbes and Thucydides. Journal of the History of Ideas. Vol. 6. No 3, 1945. P. 350-362. doi: 10.2307/2707297
125. Schweller R. L. Neorealism's status-quo bias: What security dilemma? Security Studies. Vol. 5. No 3, 1996. P. 90–121
126. Skinner Q. Conquest and Consent: Thomas Hobbes and the Engagement Controversy. The Interregnum: The Quest for Settlement 1646–1660. London: Macmillan, 1974. 340 p.

127. Smith N. EU-Russian Relations and the Ukraine Crisis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 2016. 224 p.
128. Smith N. R. Can Neoclassical Realism Become a Genuine Theory of International Relations? *The Journal of Politics* Vol. 80. No. 2, 2018. P. 742–749. DOI: <https://doi.org/10.1086/696882>.
129. Smith N., Dawson G., Mearsheimer J. Realism, and the Ukraine War. *Analyse & Kritik*. Vol. 44. No. 2, 2022. P. 175-200.
130. Statista. Comparison of the military capabilities of Russia and Ukraine as of 2023. <https://www.statista.com/statistics/1296573/russia-ukraine-military-comparison/>
131. Statista. Total bilateral aid commitments to Ukraine between January 24, 2022 and May 31, 2023, by type and country or organization <https://www.statista.com/statistics/1303432/total-bilateral-aid-to-ukraine/>
132. Strauss L. On Thucydides' War of the Peloponnesians and the Athenians. Chicago: University of Chicago Press, 1978. P. 139–241.
133. Suganami H. Understanding Man, the State, and War. *International Relations*. Vol. 23. N 3, 2009. P. 372-388.
134. Text of Putin's speech at NATO Summit (Bucharest, April 2, 2008). YHIAH. URL: <https://www.unian.info/world/111033-text-of-putin-s-speech-at-nato-summit-bucharest-april-2-2008.html>
135. Thucydides, Woodruff P. *The Essential Thucydides: On Justice, Power, and Human Nature: Selections from The History of the Peloponnesian War*. Indianapolis : Hackett Publishing Company, Inc., 2021. 296 p.
136. Thucydides, Woodruff P. *The Essential Thucydides: On Justice, Power, and Human Nature: Selections from The History of the Peloponnesian War*. Indianapolis : Hackett Publishing Company, Inc., 2021. 296 p.
137. Toft P. John J. Mearsheimer: an offensive realist between geopolitics and power. *Journal of International Relations and Development*. No. 8, 2005. P. 381–408.

138. Tsygankov A. P. Russia's foreign policy: Continuity and change. New York: Rowman & Littlefield, 2022. 298 p.

139. Ukraine amended the Constitution on the course of accession to the EU and NATO has entered into force | European integration portal <https://eu-ua.kmu.gov.ua/novyny/zakon-pro-zminy-do-konstytuciyi-shchodo-kursu-na-vstup-v-yes-i-nato-nabuv-chynnosti>

140. UN resolution against Ukraine invasion. 3 March 2022. <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/unga-resolution-against-ukraine-invasion-full-text>.

141. United Nations Security Council. URL: <https://www.un.org/securitycouncil/content/resolutionsadopted-security-council-1990>, Nuclear Planning Group NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50069.htm

142. US Ambassador Robert Strauss's advisory to Washington <https://www.ft.com/content/742f15fc-675a-4622-b022-cbec444651cf>

143. Vasquez J. A. War Puzzle Revisited / John A. Vasquez. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 508 p.

144. Waltz K. Man, the State, and War: A Theoretical Analysis. Columbia University Press, 2001. 263 p.

145. Waltz K. Theory of International Politics. Long Grove : Waveland Press, 2010. 256 p.

146. William J Burns. The Back Channel: A Memoir of American Diplomacy and the Case for Its Renewal. Random House US, 2019. 226 p.

147. Wilson A. Ukraine crisis: What it means for the West. New Haven: Yale University Press. 2021. 247 p.

148. Woodward B. Plan of attack. New York: Simon & Schuster. 2004. 467 p.

149. Yanukovich keeps Ukraine out of NATO <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/ukraine-makes-it-official-nation-will-abandon-plan-67901.html>